

Luis Iriondori elkarrizketa

Imanol Murua Uria

Kazetaria

Kantaria, aktorea, publizitate arduraduna, musikagilea, irakaslea, irudi aholkularia, telebista zuzendaria, bidaiaria, dokumental gidoilaria, kontularia, marketing arduraduna, musika ekoizlea, prentsa kazetaria, margolaria, ekoizlea, enpresaria, irrati esataria, musikal zuzendaria... Zer ez da izan Luis Iriondo.

Berak dio lana nerabezaroan eta gaztaroan baino ez zuela egin, Banco de Vizcayaren Azkoitiko sukurtsalean zazpi urtez gelditu gabe lana gogor eginarazi ziotenean, eta geroztik bizitza gozatzea izan dela, eta gozaraztea. Oso gogokoak ditu Noël Coward artistaren hitzak, bere bizitzaren nondik norakoa bete-betean laburbiltzen dutelakoan: «*I believe than since my life began the most I've had is just a talent to amuse*».

Alegia: «Uste dut nire bizitza hasi zenetik izan dudan guztia hauxe besterik ez dela: besteak dibertitzeko talentua».

1931ko maiatzaren 26an Azkoitian (Gipuzkoa) jaioa, 13 urte zituenean lanean hasi zen, musu-truk, Banco de Vizcayan. Haserre dago oraindik banketxearekin, Charles Dickens nobelako Oliver Twisten tankeran tratatu zutela uste baitu. Han ikasitakoarekin ekin zien hurrengo lanbideei, aurrena Azkoitiko Forjasen zuzendaritza idazkari, beste hainbat enpresa txikirentzat administrazio lanak egiten zituen bitartean, eta gerora Laboral Kutxan marketing, harreman publiko eta publizitate arduradun. Iragarkiak euskaraz inork gutxik egiten zituenean aitzindari izatea egokitu zitzaion Iriondori, beste kutxa eta banketxeekin publizitatearen arloan zuen lehian euskara abantailatzat hartzea erabaki zuenetik.

Ogibideengatik baino gehiago nabarmendu zen, ordea, aldi berean amateur gisa egin zituen beste hainbat jardunengatik. *La Voz de España*-n literaturaz, musikaz eta beste hainbat gaiei buruz idatzi zuen astero hainbat urtez, 1950eko eta 1960ko hamarkadetan, eta Loiola Irratian ere sorreratik aritu zen musikari buruzko saioa egiten hamalau urtez, urte batzuetan COPE kate osorako, gainera.

Hedabideetarako baino joera handiagoa izan zuen, ordea, musikagintzarako. Kontrapuntoak boskotearen sustatzailea eta kantarietakoa izan zen. 1961ean sortua, molde eta hizkuntza ugarietan egin zuen kantuan boskote azkoitiarrak arrakasta handiarekin, 1969. urtera arte. Disko txiki, ertain eta luzeen artean, 30 ale grabatu zituzten Bartzelonako Belter etxearekin. Hona batzuk: *My Fair Lady* (1962), *Twistízame* (1962), *Éxitos de los Contrapuntos* (1962), *Villancicos euskaros* (1962), *El pecador* eta beste hiru kanta (1963), *Himnos a la Virgen* (1963), *Navidad vasca* (1963), *Cantos vascos* (1963), *Aquí las Vascongadas* (1963), *Estampas vascas* (1963), *Fiesta Vasca* (1967), *Romería en el País Vasco* (1967), *Agur jaunak* (1967), *Belén vasco* (1967), *Kontrapuntoak euskeraz* (1968), *Los mayorazgos* eta beste kanta bat (1968), *Blanca Navidad*

(1969) eta *Gu Kontrapuntoak* (1977). Diskoen izenburu gehienak gazteleraz baziren ere, abestietako asko euskaraz ziren. Beste hizkuntzatan ere egin zituzten hainbat grabazio: Irving Berlin, George Gershwin eta Frederick Loewe eta abarren abestiak, ingelesez; Charles Trenet, Charles Aznavour eta Léo Ferré, frantsesez, edota Domenico Modugno eta beste, italieraz. Aldi berean eta gerora, beste hainbat abeslari eta musikariren sustatzaile eta ekoizle izan zen Iriondo. Berarekin grabatu zituzten lehen diskoak, esate baterako, Lourdes Iriondok eta Enrike Zelaiak, eta beste talde eta bakarlari hauen ekoizle ere izan zen: Mocedades, Patxi Andion, Xabier Madina, Julio Katania, Salomé, Aur Kantariak eta Unai Hirukoa, besteak beste.

Zinemagintzan ekoizle gisa hasi zen, besteak beste Ikuska saileko 20 atalen koordinatzaile nagusi gisa, musikaren egilea izan zen hainbat dokumental, film labur eta luzeetan, eta aktore ere aritu zen azkenean. Lluís Companysen antz handia zuelako aukeratu zuten Generalitateko presidenteari buruzko pelikulan protagonista izateko. Ez zen batere gaizki moldatuko, handik aurrera beste hainbat pelikulatan ere aritu baitzen aktore. Lau pelikulatan aktore ez ezik musikaren egilea ere izan da: *El pico* (1983), *Otra vuelta de tuerca* (1985), *Gran Sol* (1987) eta *Terranova* (1990). Beste bi film luze hauen musika ere berea da: *La casa del pare* (1983) eta *El pico II* (1984). Eta beste pelikula hauetan ere aktore aritu da: *Companys, procés a Catalunya* (1979), *La campanada* (1980), *El vicari d'Olot* (1984), *Bar-Cel-Ona* (1986), *La monja alferrez* (1986), *Oraingoiz izen gabe* (1986), *Kareletik* (1987), *Dos en raya* (1988), *Boinas* (1992) eta *Said* (1999).

Laboral Kutxan lanean ari zen bitartean filmatu zuen Companysi buruzko film luzea, baina hurrengo pelikula gehienek bestelako ogibideetan harrapatu zuten. 1980an Carlos Garaikoetxeak deitu zuen bere lehen gobernuan komunikazio, harreman publiko eta protokolo arloan aholkulari lanetan aritzeko. Ajuria Eneko jauregitik Iurretara

egin zuen jauzi gero Euskal Telebistako lehen zuzendaria izateko 1982tik 1984ra, berak nahi ez zuen arren lehendakariak ardura hori hartzeko eskatu ziolako. Handik bere betiko kutxara itzuli zen, baina luze gabe aldikako lana bihurtu zuen kutxakoa, bestelako jardunetarako asti gehiago izateko. Ajuria Eneko jauregian nagusi berria bizi arren, berekin berriro akordatu ziren. Eugenio Ibarzabalek deitu zion, eta Jose Antonio Ardanza lehendakariaren aholkulari ere izan zen. Ondo konpondu zen harekin ere.

Iriondoren biziaren, bizibidearen eta bizimoduaren hariak jarraitzen ez da erraza, hari solteak ere ugari ditu eta: Azkoitiko Urrategi akademian irakasle izan zen hamabi urtean, garraio enpresa baten nagusietakoa izan zen, *Pippin* musikala ekoiztu zuen 1987ko Euskal Mundu Biltzarrerako, TVEn lanean aritu zen sei hilabetez Manuel Campo Vidalek zuzendutako saio batean, JJK publizitate enpresa sortu zuen... Eskola hamahiru urterekin utzi zuen, baina euskaraz eta gaztelerez ez ezik, katalanez, frantsesez, ingelesez eta, «erdizka», italieraz ere moldatzen da.

Baina beti Azkoitian. Munduan gora eta behera ibili da, baina inoiz ez du Azkoitiko etxea utzi. Harro dio bera beste ezeren gainetik azkoitiarra dela eta Azkoititik kanpo ezin-go lukeela bizi. Horregatik, estimatu zuen herrian bertan 2010eko urrian Antonio Oteiza Fundazioak eman zion saria, Ekintzaileari Saria, bizi osoan egindako lanaren aitormen gisa. Urola ibaiaren ertzean bizi da Luis Iriondo, Azkoitiko Ibaiondo kalean hain zuzen, Conchita arrebarekin.

2013ko abuztuaren 13an, 20an eta irailaren 23an egindako elkarrizketen emaitza da ondorengo orrialdetakoa, Iriondok berak idatziz prestatutako hainbat kontakizunekin eta informazioarekin osatuta.

1931ko maiatzaren 26an jaio zinen, Azkoitian. Zer gogoratzten duzu zure lehen urteez?

Gure ama [Evarista Etxaniz Artetxe] jostuna zen, eta josten erakutsi egiten zuen. Hogei neska izaten zituen etxean ikasten. Hori dela eta, gure etxean neskamea izan dugu beti. Lehenengoa amaren ahizpa izan zen, 17-18 urteko neska gaztea, izeko Estefani. Hark hazi gintuen. Amaren ordezkoa zen guretzat, ama baino gehiago ikusten genuen. Izeko Estefanik denbora asko pasatzen zuen Ikas Batzan, bere lagunekin, eta han pasatzen genuen guk denbora. Batzokia bezala zen Ikas Batza. Aktibitate handia izaten zen han. Oso gauza xelebrea pasa zitzaidan han. Ikusten nuen nire lagun guztiak jertse zoragarri batzuekin joaten zirela. Koloretako jertseak, kaiku gorri-urdinak, bonboidunak, oso politak. Gaur egun ere atentzioa ematen didate. Nik halako kaikua nahi nuen, baina aitak eta amak paktua egina zeukaten: politika alde batera utzi.

Politika alde batera utzi nahi zutelako kaikuarekin gabe gelditu zinen?

Hori da. Nire lagun guztiak kaikuarekin, eta nik batere ez. Hori izan zen txikitako nire traumarik handiena. Lehenengo iloba izan nuenean, lehen oparia kaiku bonboiduna egin nion.

Francotarrak etorri zirenean, *flecha* eta *pelayoek* tronpetekin eta danborrekin banda egin zuten. Nire lagun guztiek danborrak eta tronpetak zituzten. Nik ere danborra nahi, eta nik danborrik ez. Akordatzen naiz zer edo zer diferentea neukala konturatu nintzela, ez zidatela uzten hau egiten eta bestea egiten. Tronpetak eta danborrak etxe azpitik, eta ni begira.

GERRA GARAIAN

Zer dela-eta politika alde batera utzi nahi hori?

Aitaren [Alfonso Iriondo Seguro] eta amaren familiak oso desberdinak ziren, bakoitza alde batekoa. Baina sekula haserretik ez zuten izan bi familien artean. Oso jende ona bietan, baina bakoitza bere aldekoa. Aitaren familia zen, ez franco-tarra, orduan ez baitzegoen Francorik...

Karlista?

Karlista, bai. Beizamatik etorri zen aitita Azkoitira [Juan Martin Iriondo *Beixama*]. Beizamako sakristaua zen. Amama, Urrestillakoa [Concepcion Seguro]. 11 seme-alaba zeuzkaten. Azkoitiko iloba batek ekarri zituen, Joxe Manzidorrek. Enpresa-gizon inportantea zen. Abarketekin hasi, gero zapatak egiten hasi eta, inork uste ez zuela, derrepente herriko industriarik inportanteena bihurtu zen. Herriko jauntxo zegoen orduan, alkate izan zen gainera. Gure aititaren bila joan zen Beizamara, esanez lana zeukala seme-alaba guztientzat, eta etxea ere ipiniko ziela. Txalet antzeko bat jarri zien. Lehenengo hauteskundeetan udaletxean erronka jo omen zuen Joxe Manzidorrek. Ez dakit zenbat boto ekarriko zituela esan zuen: bere etxeokak, bere arreba eta anaiaren etxeetakoak eta, gero, Beizamatik etorritako osaba-izeko eta 11 lehengusurenak. Gure aititari esan zion: «Osaba, hauei eman behar zaie botoa, hauek Elizaren aldekoak dira eta». Eta denek botoa hari. Hortik aitaren familiaren joera karlista. Gero oso ondorio txarra ekarri zuen.

Zer ondorio txar?

Bi semeren biziarekin ordaindu zuen. [1936ko] Irailaren 20an izan zen, Azkoitia liberatu zuten eguna. Azkoitian agintzen zutenak EAJkoak ziren. Gorririk ez zegoen. Errepublikano bakarra zegoen Azkoitian, *Burruntzali*. Jatetxe bat zuen, eta bandera gorri-hori-morea edukitzen zuen. Beste guztiak,

edo nazionalistak edo karlistak. Gerra piztu zenean, beren ustez karlista nabarmenenak Juin jauregian giltzapetu zituzten, eta haien artean nire bi osaba, bata 23 urtekoa eta bestea 27koa, ezkondua, andrea umezain, hiru hilabetekoa. Akordatzen naiz haiei jaten ematera nola joaten ginen, izeko Bonifaziarekin, aitaren arrebarekin. Bezperan, irailaren 19an, Bilbon Larrinagako espetxetik bezala, EAJkoek atera egin zituzten. Libre zeudela esan zieten, kostatik zetoze la francotarrak, eta alde egiteko mendian barrena. Atea ireki eta kalera atera zituzten. Orduan, mendiz mendi joan ziren, ez Loiola dagoen lekutik baizik eta barruagotik, basotik basora. Lehenengoak zazpi mutil gazte ziren, indartsuenetakoak, gazteenetakoak. Francoren tropak kostan zeuden, eta horiek, euren ustez, kostara ailegatu ziren. Baina Iraetara iritsi ziren. Eta, artean, errepublikanoen azkeneko hondarrak zeuden han. Orduan zer egin zuten? Hartu eta fusilatu. Nire bi osaba eta beste bost azkoitiar mutil gazte.

«Iraetatik Zarautza etortzeko barruko aldetik aldapa hartzen duzun lekuan, hantxe bertan akabatu zituzten gure bi osaba»

Iraetan bertan?

Bai. Ez zara akordatzen nola zegoen monumentua eta nola kendu zuten orain dela urte batzuk? Iraetatik Zarautza etortzeko barruko aldetik aldapa hartzen duzun lekuan, hantxe bertan akabatu zituzten. Nire osaba haiek ez ziren ez karlista ez ezer. Haiek ziren Beizamako sakristauaren semeak. Hartu zituzten akaso egunen batean gehiegitxo edan ondoren oiheren bat bota zutelako. Baina, bestela, ezer ez.

Akordatzen naiz haiek nola ekarri zituzten, irailaren 20an. Bizitzan hartu dudana zaplaztekorik handiena izan zen. Ni kalean nengoen, bost urteko umea. Etorri zen kamioi bat Azkoitiko Miserikordiarra. Gure etxe ondoan zegoen

Miserikordia. Zer ekarriko eta zazpi mutilak hilda, denak odoletan, espektakulu bat. Zuri-zuri eginda gelditu nintzen, eta etxera negarrez. Osaba Joxe eta osaba Felix ikusi nituen han!

Ezagutu egin zenituen?

Noski. Ezagutuko ez nituen ba! Notizia neronek eman nuen etxean.

Aitaren beste bi anaiak frontera joan ziren. Bi hil eta beste bi frontera. Besteak emakumeak ziren.

Eta amaren familia?

Gizonezko guztiak, kartzelara: amaren aita, bi metroko gizona, *Torre Luzea* esaten ziotena [Joxe Iñizio Etxaniz]; haren

«Aitak eta amak
akordioa egin zuten:
familiek egin dezatela
nahi dutena, baina
guk ondo konpondu
behar dugu»

seme bakarra, maiorazkoa; eta bi koinatu. Gudariekin ibili ziren eta harrapatu egin zituzten. Aitona kartzelatik atera egin zuten gaixotu egin zelako, eta zortzi egun baino lehenago hil egin zen. Bi metroko gizona, alajaina! Maite nuen nik! Amona [Ana Alkorta] handik bi hilabetera hil zen. Azkoitiko Etxezaga dorretxe

dotorekoa zen. Erdi Aroko etxea, oraindik ere zutik dago, berrituta gainera.

Garai hartan, nire izeko Tomasak umea izan zuen, Iñaki. Ume horrek, ordurako bi edo hiru urte, aita ez zuen ezagutzen, Larrinagako espetxean zegoelako. Gure aita joan zen jauntxo zegoen batekin hitz egitera, *salbokonduktoa* eskatzeko koinatuarentzat, umearekin Bilbora joan ahal izateko, umeak aita ikusteko. Ezetz erantzun zion jauntxoak: «Ez diat emango. Ez al dik lotsarik ematen, hiri egin diatenarekin? Bi anaia hil dizkiate eta txakur horiek laguntzen ari haiz!». Gure amak esaten zuen bizitzan ez zuela gure aita beste inoiz

negarrez ikusi. Orduan bakarrik. Negar gogorra egin zuela hori esan ziotenean.

Aitak eta amak akordioa egin zuten: familiek egin dezatela nahi dutena, baina guk, zuk eta nik, ondo konpondu behar dugu. Gai horiek ez zezatela eragin famili giroan. Zer azkarrak ziren! Horri esker bakean utzi gintuzten. Gerra ahal genuen moduan pasa genuen.

Bost urte zenituen gerra piztu zenean. Gerra hasi zenekoaz akordatzen al zara?

Bai. Uztailaren 18az. Gu bizi ginen Guardia kalean. Giro hartan, gure aita eta ama beldurtu egin ziren eta sakabanatu egin gintuzten. Ni izeko batzuengana joan nintzen. Bat-batean, tiroak, arratsaldeko hiruretan edo. Tiroak! «Andramariak dituk!», nire artean. Andramariak zirela pentsatu nuenez, etxean ezer esateke atera eta aldapan behera plazara abiatu nintzen. Gure aita disparatuta etorri zen niregana. Bere onetik irtenda heldu ninduen eta: «Gehiago ez mugitu etxetik! Etxetik gehiago ez mugitu!». Nik, berriz: «Zer gertatzen da ba? Andramariak dira!».

Nondik zetozen tiro hots horiek?

Hamar mila pertsonako herri batean denetik dago, tiroak botatzen dituztenak ere bai. Bat edo beste hil zituztenak ere baziren. Gerra hasieran bi bonba bota zituzten Azkoitian. Alemanek. Bonba bat gure etxetik hurre-hurre. Gu bodega batean geunden; bi edo hiru ume, aita-amak eta auzo batzuk, hantxe.

Alarmak jo zuelako?

Alarmak jota, jakina. Beste bonba soro batean erori zen. Akordatzen naiz baita ere, kalean nire osaba batekin nintzela, soldadu nafar batekin hitz egin genuela, soldadu sinpatiko batekin. Hark oparitu zidan abaniko bat, *pai pai* horietako bat. Niretzat altxorra zen!

GOSEA GERRAOSTEAN

Azkoitia guztiz euskalduna zen garai hartan. Kalean dena euskaraz eta eskolan, aldiz, gazteleraz?

Herri guztiaren problema hori zen: %96 euskal hiztunak ginen, baina euskara besterik ez genuen egiten. Guardia zibilen ume guztiek euskaraz egiten zuten. Ez zeukaten beste erremediorik eta! Guk ez genekien besterik, eta gurekin aritzeko euskaraz egin behar. Gauza onartua zen. Hori horrela zen eta inork ez zuen ezer esaten. Oso gaizki egin dute, zeren eta hori da desastre bat, herri osoa analfabetismo hutsera baitzaramaten. Erdaraz ari ziren kolegio guztietan, baina jendea zen euskalduna goitik beheraino, eta kito.

Gure aitak eta amak bazekiten erdaraz, aita seminarioan egonda zegoen eta. Kultura maila bat zuten gutxietakoak ziren. Gure ama talentu handikoa zen, baserriko emakume talentudun horietakoa, eta konturatu egin zen zer pasatzen zen. Orduan, Azkoitiko beste familia inportante batekin eta beste señora batekin elkar hartuta, hiru emakume ekarri zituzten Nafarroako Villafrancatik [Alesbes], neska. Gure etxera Josefina Ruiz Iriarte etorri zen. Erdaraz zekielako eta euskaraz ez zekielako ekarri zuen gure amak.

Beste umeek baino lehenago ikasi zenuten, beraz, gazteleraz.

Emakume hura Azkoitira ailegatu zen, bakarrik, zakuan meloi batzuk opari zekartzala... eta zera kontatzen zuen gero: «Bi hilabete egin nituen negarrez eta, azkenean, ni hasi nintzen euskaraz hitz egiten, eta zuek gazteleraz, ezer ez». Herri osoan gazte bakarra omen zegoen erdaraz egiten zuena, *Konfitero*, eta senargai hartu behar izan omen zuen, norbaitekin hitz egin ahal izateko.

Gu hasi ginen, azkenean, erdaraz ikasten. Aitonak, amaren aitak, erdaraz ez zekien, eta niri tarteka liburu bat ematen zidan, erdarazkoa, eta leitu egiten nion. Harro bera! Hark

uste zuen ni apaiz edo doktore izango nintzela, leitzen ikasi nuelako eta gainera erdaraz nekielako. Gu, arreba Conchita eta biok, izarrak ginen joaten ginen eskoletan. Ni, 9 urte-ekin, katekesi lehiaketa batera joan nintzen Bartzelonara Azkoitiko salestarren eskola-ko ordezkari, eta bigarren saria jaso nuen ehun gazteren artean. Bartzelona dena puskatua zegoen, gerragatik.

Zer gogoratzen duzu gerra osteko Azkoitiaz?

Garai txarra zen. Nire lagun piloa hil zen tisiak jota. Umeak hiltzen ziren! Garai

hura beldurgarria izan zen. Beti esan izan da batzuek irabazi egin zutela, baina denek oso gaizki pasa genuen. Oso gaizki! Batez ere 1942tik aurrera. Alemanen egoera okertzen hasi zenean, guretzat ere okertzen, eta urte askoan.

Ni orduan Berrosetara eramán ninduten, amaren familia-
ren baserrira. Azkoitia eta Loiola artean dago Berroseta. Hiru baserri daude, oso politak. Nire aititarena zen bat. Txikitan ere joaten ginen. Gerra oste hartan, zortzi urte nituenetik, hiru urte egin nituen baserrian, osaba Agustin eta izeko Antonirekin, etxean aho bat gutxiago izateko. Baserrian lana egiten nuen! Itulan, edateko ura ekartzen baserrira, azpiak egiten behiei... Astoa eta sei behi zeuzkaten. Haiiek hartu, mendira joan, eta arratsalde guztia egiten nuen sagasti artean jarrita haiiek zaintzen. Lan asko. Mutil-koskorrek baserrian egiten dituzten lanak. Gogortu egin ninduen horrek.

Noiz arte izan zen gose garai hura?

1952an soldaduskara joan nintzen arte iraun zuen errazionamenduak. Amerikarrak europarrei laguntzen hasi ziren arte, hona ez zuten bidaltzen laguntasunik, Franco erlaziorik gabe

«Guk ez genuen izan tisirik, baina beste familiatan umeak, gazteak, zaharrak... zenbat jende hil zen orduan! Zer janik ez zegoelako»

gelditu zelako. Hor egon ziren hiru edo lau urte izugarriak. Gose-gosea. Gosea bakarrik, ez. Guk ez genuen izan tisirik, baina beste familiatan umeak, gazteak, zaharrak... zenbat jende hil zen orduan! Zer janik ez zegoelako. Hil ziren batzuen izenak gogoan ditut: Joakintxo, Mikel, Fernandito... Guri granoak atera zitzaizkigun gorputz osoan. Grano piloa. Jasateko modukoak. Aita eta ama libratu ziren, baina, anai-arreboi, denoi: Conchita, Mila, Inazio eta lauroi. Teresita ordurako hila zegoen, eta Miguel Angel, seigarrena, artean jaio gabe. Orduan gure etxean ez zegoen bainugelarik. Gauero-gauero barreino handi batean sartzen gintuzten banaka-banaka, xaboiarekin amak denok garbitzen gintuen, eta gero pomada bat goitik beheraino. Pomada hori Zumaiako portutik ekarzen zuen aitak, estraperloan erosita.

Zer gaitz zen hori?

Elikatze txarra. Errazionamendupean ginen. Oinarrizko jakiak gaizki etortzen ziren. Ogi gorri-gorria ez dakit zerekin egiten zuten. Artoarekin eginez gero zer edo zer hobea irten-go zen. Artoa luxuzko artikulua zen ia. Izugarria izan zen. Hortaz ez da eskribitu. Oso gaizki pasa genuen.

Gerra ondorengo garai hartan, gero, alemanen eragina zegoen ikaragarria.

«Armada alemaneko urpeko ontzi batetik ihes egindako soldadu batzuek egonaldia egin zuten Azkoitian»

Azkoitian?

Azkoitian gehien leitzen ziren errebistak badakizu zein ziren? *Signal* eta *Adler*. Errebista alemanak, erdarara itzulita. Zinean ere, alde batetik espainiar pelikulak zeuden, frankistak. Zine mutua ikustera eramaten gintuzten, baina batzuetan soinu eta guzti izaten zen. Bat izan zen *Raza*,

Franco bera gidoilari zuena, eta beste bat *Sin novedad en el Alcázar*. Baina, bestetik, alemaniar zinea ikusten genuen. Izen

asko eman ditzaket, zuzendari eta aktoreak: Marta Eggerth, Jean Kiepura, Lilian Harvey, Hans Albert, Leni Riefenstahl, Luis Trenker, Lil Dagover, Marika Röck... Hori ez da esaten, baina hala zen.

Gainera, armada alemaneko urpeko ontzi batetik ihes egin-dako soldadu batzuek egonaldia egin zuten. Frankistek harrrapatu zituzten eta, gerrako arauak hausteagatik kartzelara sartu beharrean, Azkoitiko kanpoaldeko bainuetxe batean jarri zituzten. Hiru edo lau urte egin zituzten han. Urpeko ontzi bateko tripulazio osoa. Nik ez dakit zenbat izango ziren, 60 edo 80 bai. Azkoitian bainuetxean, [mundu] gerra bukatu arte. Andregaiak-eta egin zituzten Azkoitian. Alemanak jende kultibatua ziren. Gu orduan hasi ginen jakiten zein zen Hitler, zein zen Goethe... Mutil koskorrak ziren, baina elkartzen gintuzten eta Alemaniari buruz hitz egiten ziguten. Eragin zuzena zen, oso zuzena. Eragin nazia.

SALESTARRAK ETA BANKETXEA

Eskolan nondik nora ibili zinen?

Aurrena mojekin izan nintzen, zazpi urte arte. Gero, salrestarrekin, zortzi urte nituenetik hamahiru urte egin arte. Oso ondo prestatuta zeuden irakasteko. Oso oroimen ona dut nire lehen bi irakasleei buruz, biak nafarrak. Don Gregorio Aierra, Undianokoa, eta bereziki Don Javier Rubio, Faltzeskoa. Aparteko maisua izan zen Don Javier. Nire oinarrizko hezkuntza osoa beraiei zor diet, bai pedagogiaren aldetik eta bai etikaren aldetik. Dena beraien eskutik ikasi nuen. Gainera, sinesmen erlijioso sendoa jaso nuen haiengandik.

Salestarretan nintzen garaian, lagunen inbidia nuen, *flecha* eta *pelayoekin* ibiltzen zirenez danborrak eta tronpetak ziztuztelako. Nik zerbait nahi nuen, eta ez nintzen gelditu eskolak danbor-jole eta tronpeta-jole banda eratu zuen arte.

Sustatzaile bezala, hura izan zen lehenengo akzioa. Bonboi jertserik gabe gelditu nintzen lehen, baina danbor eta tronpetarik gabe ez nintzen geratuko.

Floreaga eskolan, salestarretan, antzerki asko egiten zen. Eta ni oso aktore txarra nintzen nonbait. Bakar-bakarrik jartzen ninduten señorito paperean, Muñoz Secaren komediatan.

Aktore bokaziorik ez, nonbait, garai hartan.

Nik txikitán esaten nuen eskultorea izan nahi nuela, jaiotzeta-ko figuratxoak gustatzen zitzaizkidalako. Baserrian buztina-rekin egiten nituen eta taula batean ipintzen nituen, sikatzeko. Egun batean izeko Antoni agertu zen. Igeltsu zaku bat ekarri zidan, eta meza liburu bat, *Mi Jesús*. Kontua zen nire arreba hil zela, Teresita, 4 urtekoa. Hori esateko, opari hori ekarri zidan. Esan zidan, eta ni lasai, igeltsu zakuarekin txundituta nengoelako. Momentuan zorionsua izan nintzen, baina, arre-baren hutsunea sentitu nuenean gero, depresio batzuk sufritu nituen isiltasunean. Oso gaizki pasa nuen. Handia izan zen nire baitako tristura. Oso gauza tristeak kontatzen ari naiz, baina nire bizitzaren lehen parte hau oso tristea izan zen.

Noiz arte izan zinen salestarrekin?

Hamahiru urte bete berritan utzi nituen salestarrak. Lehenago esan dut Bartzelonara joan nintzela katekesi lehiaketa batera, Azkoitiko eskolaren ordezkari. Hurrengo urtean antzeko deialdi bat egon zen Madrilera joateko. Nik irabazi nuen berriro ere Azkoitian, baina ez ninduten eraman. Azkoitiko ordezkari-rik gabe egin zuten Madrilgo lehiaketa. Nik, amorratuta, salestarrak utzi nituen. Diplomen banaketarako ekitaldi dotorerara joan ere ez nintzen egin. Orduan, akademia batera joaten hasi nintzen, Zabalaenera, Azkoitiko akademia bakarrera, nire oinarrizko ezagutzak osatzera. Kontabilitatea, takigrafia, merkataritza kalkulua... ikasi nituen Miguel de Aranbarri irakaslearekin. Oso irakasle ona zen. Urtebete edo egin nuen.

Banco de Vizcayan noiz hasi zinen?

13 urterekin. Egun batez, lagun batek esan zidan Banco de Vizcayara agertzeko. Berehala joan nintzen eta, gerenteak ikusi ninduenean, ea galtza luzeak nituen galdetu eta hurrengo egunean lanera etortzeko esan zidan. Ez kontratu, ez soldata ez ezer, lanean hasi nintzen. Gizon potolo-potolo bat zen gerentea, bere negozioetara dedikatzen zen lotsagabea. Niregan konfiantza jar zezakeela ohartu zenean, lanera ez etortzen hasi zen. Askotan hamabost egunez ni bakarrik aritzen nintzen. Kobrantzak dendaz denda egiten aritzen nintzen, Azkoititik Aizarnazabaleraino, bizikletan. Eta arratsaldean, barruko kontuak egiten aritzen nintzen. Damutzen naiz han neurea zena eskutik kobratu ez izana. Ez zidaten ezer ordaintzen, eta hori larria zen gure etxeko egoeran.

«Dickensen nobelatan gerora ikusi nuena jasanarazi zidaten niri Azkoitiko Banco de Vizcaya-n»

Ezer ez?

13 urtetik 18 urte arte ez zidan ezer ordaindu. Gero, bai. Dickensen nobelatan gerora ikusi nuena jasanarazi zidaten niri. Asto bat bezala egiten nuen lan. Iluntzean bukatzen nuen normalean. Bederatzi urtean ez nuen oporrik izan. Urte horietan guztietan ez nuen egun bakar batean huts egin. Carmelo Basabe zen probintzia osoko nagusia. Piztia bat zen. Putakeriarik handienak pasarazi zizkidan.

Arratsalde batez, Zestoan eta Azpeitian kobrantzak egiten aritu ondoren, banketxean kontuak egin eta gero, bazkal-tzera joateko prestatzen ari nintzela, txirrist egin, erori eta eskuineko besoa dislokatu nuen. Oraindik hor dut lesioa. Izututa etorri zen gerentea. Bederatzi egun zeramatzan agertu gabe. Elgoibarko traumatologo ezagun bat ekarri zidan, bazekien-eta zer zetorkion gainera, berak ez zekielako ezer banketxearen martxaz, nik eramaten nuelako dena. Carmelo

Basabek ondo zekien hori. Gogoratzte hutsarekin Banco de Vizcayari su emateko gogoia sartzen zait. Orain, nire bizitzako garai zoritxarreko hartan zera irabazi nuen: barruko indarra, abiada, lanerako ezagutzak eta harreman pertsonal zabalak. Lana orduan egin nuen nik! Ordutik aurrera lanik ez dudala egin esaten dut. Lana egin dut, noski, baina lana nire terrenora ekarrita.

Nola bukatu zen Banco de Vizcayako garai hura?

Istripua izan nuenean, banketxera ez nintzela itzuliko esan zion amak gerenteari. Baina, une hartan, jarraitzea interesatzen zitzaidan niri, urtebetera soldaduskara joan behar bainuen, eta soldadu baldin bazinen soldata ordaindu egiten zizuten Banco de Vizcayan. Donostiara joan nintzen soldaduskara. Hortaz, soldaduska bukatu arte banketxean jarraitu nuen, soldatagatik.

AUTODIDAKTA

Eskola 13 urterekin utzi zenuen eta geroztik lanean jardun zenuen, baina zeure kabuz ikasteari ez zenion utzi. Zertan aritu zinen urte haietan guztietan, formazioari dagokionez?

Azkoitiko nire lehengusu aberatsek bekarekin ikasteko eskaintzak egin zizkidaten, baina beti ere erreztatzeko eta apaiz izateko. Katoliko leiala naiz ni. Oso fededuna. Jende askok pentsatzen duenaren kontra, astero mezetara joaten direnetakoa naiz. Txikitan erakutsi bezala betetzen ditut bete beharrekoak. Eta hori, elizara iristea kosta egiten zen oso leku bixietan ibili naizela. Baina mezetara joaten ez banaiz, ez naiz lasai gelditzen. Hori horrela da, baina inoiz ez dut apaiz izan nahi izan. Bilbon bazen eskola profesional moduko bat, horretara joaten saiatu ginen, baina gure ongileek esan zuten

ezetz. Apaiz izateko, nahi nuen lekura, baita Erroma ere, baina besterik ez zidaten eskaini inoiz. Ni apaiz? Ezta pentsatu ere.

Musika ikasten ere hasi nintzen, 16 urterekin, etxean pianorik gabe. Azterketarik egiteko asmorik gabe hasi nintzen, inoiz ez nuen pentsatu musika ogibide izango nuenik, eta azkenean zazpigarren mailaraino iritsi nintzen.

Garai hartan, gauzak ezagutzeko gogo izugarria nuen. Literaturaz oinarri pixka bat banuen ordurako, betidanik irakurle porrokatua bainintzen. Gainera, bi maisu izan nituen aldamenean, biak ni baino urte batzuk zaharragoak: Juan Ignacio Uria eta Luis Forcada. Asko ikasi nuen biengandik. Juan Ignacio Uriari zor diot nire literatur formazioaren oinarria, klasiko frantsesetatik germaniar eta errusiar egiletaraino. Europar literatura osoa, oro har. Luis Forcadari, aldiz, hizkuntza frantsesa hain azkar ikasi izana zor diot, baita music-hall amerikarraren, komedia musikalen eta beste hainbat gutuzien ezagutza ere. Kantagintza frantsesaren espezialista bihurtu nintzen, Charles Trenet kantautorearen 500-600 abestiak erreferentzia hartuta. Kantagintza frantsesaren eta europarraren aita zen Trenet. Handiena, hala ere, Luis Forcadak bere etxeko gaban liburu harrigarri bat aurkitu zueneko izan zen.

Zer liburu?

Marcel Prousten *Por el camino de Swann*, Pedro Salinasek itzulua. Itxuraz, ez hasierarik ez bukaerarik ez zuen testua zen. Txundituta utzi gintuen,

eta obra horri buruzko informazio bila hasi ginen. Ortega y Gasseten entsegua topatu genuen, eta helbidea Sao Paulon zuen Elkarte Proustiar batengana ere iritsi ginen. Haiek helarazi zizkiguten Prousten lan gehiago, besteak beste *A l'ombre des jeunes filles en fleurs* eta *Le côté de Guermantes*. Nire

«Formazio akademikorik gabea, Prousten irakurketak informazio entziklopedikoa eman zidan bizitzaren oinarrizko gauzetarako»

formaziorako erabakigarria izan zen Prousten deskubrimendua. Formazio akademikorik gabea, Prousten irakurketak eta azterketak informazio entziklopedikoa eman zidaten bizitzaren oinarritzko gauzetarako. Hori guztia Luis Forcadari zor diot.

Euskararik ez zenuten landu eskolan. Eskolatik kanpo?

Leitu. Zugasti eta Iriondo apaizak, familiakoak biak, *Zeruko Argia*-ren fundatzaileak ziren. Badakizu zer utzi zidaten herentzian? Auspoa bilduma. Nire logelan dago. Gure etxea dena liburuz betea dago.

Akordatzen zara euskaraz irakurri zenuen lehen liburua zein zen?

Gure etxean liburu bat bakarrik zegoen: *Argi donea*. Zer nekien nik? *Argi donea*. Buruz nekien. Gero, Teresita arreba hil zenean, izekok *Mi Jesús* meza liburua ekarri zidan, igeltsu zakuarekin batera. Gazteleraz. *Argi donea* eta gero, euskaraz zer? Asko ez zegoen. Arantzazuko errebista. Besterik ez naiz akordatzen, baina leitu asko egin dut.

Soldadutza Donostian egin zenuela esan duzu. Hirira, beraz.

Besapean Prousten obrak neramatzala iritsi nintzen Donostiara, Gobernu Militarrean soldaduska egitera. Mundu bat ireki zitzaidan. Donostian antzerki eskaintza izugarria nuen: zazpi antzerki areto zeuden irekita udan, eta bizpahiru neguan. Udan, konpainia profesional guztiek estreinaldiak egingo zituzten, neguan Madrilen eta Bartzelonan egingo zituzten emanaldienak. Bi denboraldi haietan ez nuen estreinaldi bakarra galdu. Antzerkirik berriena ezagutzeko aukera izan nuen. Rafael Munoa marrazkilari eta pintorea laguna nuen, eta harekin akuarelan eta naturalean pintatzen ikasten hasi nintzen. Tarteka pintatzen nuen, hamar bat urtez. Asko pintatu nuen. Gero utzi egin nuen.

Bizimodu ona izan nuen, gainera. Donostiako senar-emazte batzuk lagun egin nituen, Inazio Oskaritz eta Julia Perez, eta haien etxean bizi izan nintzen soldaduska egiten nuen bitartean. Primeran zaindu ninduten. Soldaduska bukatu ondoren ere han jarraitu nuen pixka batean, baina amak deitu zidan. Banekien nire beharra zeukatela, eta Azkoitira itzuli nintzen. Agur esan behar izan nien nire Julitxu eta Inazio maiteei, baina bizitzan ez dut ahaztuko haien borondatea eta nirekin egin zutena.

Banketxera itzuli zinen?

Itzuli nintzen, baina gutxirako. Donostiatik albiste on batekin nentorren. Oñatiko enpresa bat, Forjas Zubillaga, Azkoitira zetorren, lantoki handiagoa egiteko asmotan, gainera. Acerías y Forjas de Azkoitia altzairu eta forja fabrika sortzear zen, 700 langileko lantokia. Zuzendaritzako idazkari izatea proposatu zidaten. Banketxean, lana astoari bezala eragin ondoren, probintziako edozein bulegotan gerente jartzea eskaini zidaten. Nik aukeratzeko. Antzarak ferratzera bidali nituen. Forjas etorri arte itxoin nuen, eta kito. Hor bukatu zen. Ahaztu nirekin!

LONDRESEN, 'MY FAIR LADY'

Zenbat urterekin hasi zinen Forjasen?

22-23 urterekin. Forjasen egiten nuen lanaz gain, diru gehiago ematen zidaten beste lauzpabost lantxo nituen, bi jatetxeren, etxegile baten eta beste hainbaten administrazioa eramaten. Gainera, akademia batean ere aritu nintzen irakasle.

Zer akademia? Zer irakasten?

Urrategi akademia. Gau eskola bat sortzeko eskatu zien Udalak nire bi lagun, oinarrizko ikasketak osatzeko aukera

emateko 14 urtetik gorako neska-mutilei. Administrazioa, kontabilitatea, frantsesa eta halakoak irakasten zituzten, sortzen ari zen industrian beharrezko ziren enplegatuak formatzeko. Bi lagun haietako bat ezkondu eta utzi egin zuen, eta nik bera ordezkatzeari proposatu zidaten. Lan sozial ederra zen, ondo ordaindua gainera. 60 bat ikasle etortzen ziren, bi taldetan banatuta. Baziren gu baino ikasle zaharragoak ere. Emakumezkoak askoz azkarragoak eta langileagoak ziren. 11 urtez aritu nintzen han. Oraindik ere ikusi egiten dut Azkoitian akademia hark egindako lanaren arrastoa. Nire bizitzako poz handienetakoa da.

Garraio enpresa bat ere sortu zenuten...

Bai. Transportes Urbis. Hiru lagun onekin sortu genuen enpresa, Forjasko altzairua garraiatzeko, bereziki Bartzelonara. Garairik onenean hamabost kamioi, hogeitxofer eta enkar-gatua izan zituen. Lan handia egin genuen, eta bere etekina eman zigun.

Forjasen eta akademian lanean ari zinen bitartean hasi zinen musikaren munduan eta beste hainbat saltsatan, ezta?

«Londresen zerbait erabakigarria ikusi nuen: 'My Fair Lady'. Han ere harridura sortzen ari zen, eta niri zuzur eta lur geratu nintzen»

Ordurako inimizazio-bidaia bat egin nuen European, Bruselako Expoa zela eta. 1958 arte ez zegoen muga pasatzerik pasaportea eta bisarrik gabe. Urte hartan, Londreseraino joan ginen lau lagun deskapotable hori batean. Bat oriotarra, Iñaki Zaldua, eta beste hirurak azkoitiarrak, Jose Luis Karetxe, Miguel Ulazia eta ni. Bruselara aurrena, handik Brujasera, gero Belgikako iparrera, ferrya hartu, eta Londresera. Oso irteera inportantea izan zen niretzat. Londres garai hartan hiri victoriarra zen, iluna eta grisa. Taxi eta kotxe guztiak

kearen kolorekoak ziren, eta gu deskapotable hori deigarri batekin agertu ginen. The Beatles iristeko sei urte falta ziren oraindik. Covent Gardeneko lehenengo dantzariarekin egin genuen topo han, Pirmin Treku zarautzarrarekin. Gurekin ateratzen zen ia egunero. Lehen mailako artista, eta oso pertsona atsegina.

Londres zergatik izan zen garrantzitsua?

Haustura bat izan zen lehenengo irteera zelako. Zuk ba al dakizu zer den hori? Sekula hemendik ateratzeke. Inork ez zuen irteten. Eta, gu, derrepente, hartu eta Londreseraino. Hilabete eta gehiago gainera.

Nik Londresen zerbait erabakigarria ikusi nuen: *My Fair Lady*. Londresen ere estreinatu berria zen, harridura sortzen ari zen, eta ni zur eta lur geratu nintzen. Esango duzu: ez zenuen ulertuko. Ba, bai. Irakurle ona nintzelako. Bernard Shaw-ren *Pygmalion*-en oinarritua dago *My Fair Lady*, eta nik ordurako irakurri nuen *Pygmalion*. Elkarrizketa guztiak ez nituen jarraitzen, baina libretoa, bai. Itzuli nintzenean, *My Fair Lady* hemen egiteko asmoa ekarri nuen. Liburua, partiturak eta diskoa, denak ekarri nituen. Ideia guztiz burugabea.

Nola egin nahi zenuen *My Fair Lady*? Euskaraz, gazteleraz...

Aurreneko ideia bertasio bikoitza egitea zen, euskaraz eta gazteleraz. Zati batzuk itzuli ere egin nituen euskarara. Educación y Descanso-koekin harremanetan jarri nintzen, eta segituan bota zidaten atzera ideia hori. Ezinezkoa zela. Baina gaztelerazko proiektua babesteko aukera bazegoela esan zidaten. Horretara jarri nintzen buru-belarri. Musikal batean zailena ez da liburua itzultzea, zailena da alde musikala egokitzea, azentu fonetikoek konpasetako azentu gogorrekin bat egin dezaten. Bi hilabete-tan prest nuen lehen zirriborroa. Baina, orduan, proiektuaren tamainak beldurtu egin zituen, eta huts egin zidaten.

Gero, lagun batzuen bitartez, *My Fair Lady*-ren eskubi-deen jabearen Espainiako ordezkariarekin harremanetan jarri

nintzen. Augusto Algueró musikari eta ekoizle famatua zen Chapell International-eko ordezkaria. Algueró, aita. Horri ere proiektua gustatu zitzaion, eta haien Parisko egoitzara gonbidatu ninduten, Malesherbes kalean. Han izan nintzen, nire gaztelerazko bertsioa asko gustatu zitzaien, eta esan zidaten Algueróren bidez erantzungo zidatela. Erantzunean, gaztelerazko bertsioaren ekoizle izan zitekeenari 200.000 pezetako aurrerapena eskatzen zioten, royaltien aurrerapen gisa. Garai hartan dirutza zen hori. Nik banekien gerora dirua emango zuela, arrakasta izugarria izango zuela. Baina ezinezkoa izan zen. Manolo Fabregas mexikar aktore eta promotoreak erosi zituen eskubideak, eta Mexikon estreinatu zuten *My Fair Lady*-ren gaztelerazko bertsioa. Niri denetik gertatu zait *My Fair Lady*-rekin...

Denetik?

1964an *My Fair Lady* zinera eramán zutenean, gaztelerazko bertsioan Rex Harrison bikoiztea proposatu zidaten! Eibarrera abestera etorri zen neska batek, Teresa Mariak, *Mary Poppins* eta abar bikoiztu zituen ordurako, eta *My Fair Lady*-ren bikoizketan aritzekoa zela esan zidan. Nik egina neukan egokitzapena erakutsi nion, «begira zer daukadan». Azkenean, bikoizketa egiteko aukera aipatu zidaten. Ni okupatuegi nengoen nire lanekin. Ezetx esan, burua makurtu, eta Forjasera. Azkenean, Montserrat Carullaren senarrak [Felipe Peña] bikoiztu zuen.

KONTRAPUNTOAK TALDEAREN ARRAKASTA

***My Fair Lady* dago Kontrapuntoak taldearen jatorrian ere, ezta?**

Bai. *My Fair Lady* ekoiztea lortu ez nuelako, amorratuta, esan nuen: talde bat osatuko dut, *My Fair Lady* abesteko. Azkoitiko

lau abesbatzetako zuzendariengana jo nuen, eta boskotea osatzea proposatu nien. Horrela osatu genuen taldea, Los Contrapuntos [Kontrapuntoak, euskarazko abestien disko batzuetan]. Miguel Mari Azpiazu, Jesus Mari Larrañaga, Pilar Forcada, Gonzalo Zubizarreta eta bostok. Zuzendari hartu genuen Juan Ignacio Irureta, fraide etorri berria, musika formazio izugarriduna. Nik izan dudan onena. Aurreneko diskoa atera arte egon zen gurekin. *My Fair Lady* besterik ez genuen kantatzen hasieran.

Non eta nola hasi zineten?

Gu ari ginen entseatzen geuretzat bezala, eta gertatu zen Los Xey taldekoek despedida egin behar zutela.

Los Xey orduko talde ezagunenetakoa zen, ezta?

Ezagunena. Talde amateur guztiak deitu zituzten despedida funtzioetara joateko, omenaldi gisa. Gu ere bai. Gu orduan geure kasa ari ginen, egunero-egunero, *My Fair Lady*-ko kantak entseatzen. Aurreneko

aldiz joan ginenean Victoria Eugeniara kantatzera, *My Fair Lady* bakarrik genekien. Joan ginen, kantatu genuen... Joe, ia sorbalda gainetan atera gintuzten. Hain harrigarria izan zen jendearentzat! Antzezpen koreografiko txikia egiten genuen, gainera. Nondik etorri dira hauek? Azkoitiarrak? Ez

«Euskadi osoan bira bat egin zuten Los Xey-koek, eta gu haiekin. Hiru hilabeteen ibili ginen: Los Xey, Pello Kirten, dantzari batzuk eta gu, Kontrapuntoak»

zuten ulertzen. Jendea geratu zen harrituta. Derrepente konturatu nintzen Donostian jende askok zuela *My Fair Lady*-ren berri, baina inori ez zitzaion bururatu kantatzea. Egunero betea egon zen aretoa. Egunero aldatu egiten zituzten beste gonbidatuak Los Xeykoek, baina gu egunero joatea nahi zuten. Aste osoa egin genuen Principe aretoan.

Orduan, Euskadi osoan bira bat egitea erabaki zuten, eta gu haiekin. Hiru hilabetean ibili ginen: Los Xey, Pello Kirten, dantzari batzuk eta gu. Herriz herri, Euskal Herri osoan. Hogei eguneko entseguen ondoren, hiru hilabeteko bira! Arratsaldeko bost eta erdietan bila etortzen zitzaizkigun gure fabriketara furgoneta batekin. Arratsaldez eta gauez, bi saio izaten ziren egunero. Lehen funtzioa, 19:30ean. Bigarrena, 22:00etan. Egun osoa fabrikan egin ondoren! Gauerdian etxera esmokina jantzita, lotara joan, eta biharamunean gora, fabrikara. Hiru hilabete horrela!

Arrakasta izan zuen birak?

Bai. Oso ondo funtzionatu zuen.

***My Fair Lady* diskoa bira haren aurretik edo ondoren grabatu zenuten?**

Ondoren. Los Xeykoekin harremanetan ginenean, haiek esan zieten Belter diskoetxekoei: «Hauek jarraituko dute gure ordezkio bezala». Bestela ez genuen grabatuko. Disko piloa egin genuen. Txikiak ziren asko, lau kantakoak edo bikoak, eta, noizean behin, handia. Guk 30 bat disko egin genituen be-deratzi urtean. Arlotekeria asko dago hor, Los Xeykoek egi-ten zuten bezala. Hori ez zen gure zera. Gurea *My Fair Lady*, Gershwin, Trenet, Léo Ferré, Brecht eta horrelakoak kanta-tzea zen.

Era guztietako diskoak egin zenituzten. Zer irizpiderekin?

Hainbeste disko grabatu genituen... Gu Bartzelonara ez gi-nen joaten bestea bezala, bi, hiru edo lau kanta grabatze-ra. Guk, behin bidaia eginez gero, 24 kanta grabatzen ge-nituen. Errepertorio handia. Batzuk beraiek enkargatzen zizkiguten, bazekitelako zer zen komertziala, eta gero guri ametitzen ziguten komertzialak ez ziren beste disko batzuk egitea. Adibidez, asko gustatzen zaidan disko bat daukagu, Bartzelonako Ganbera Orkestrarekin egina, Ama Birjinari

kantuak. Oso disko ederra. Polifonia txiki bat da. Hori da niri gustatuko litzaidakeen bidea. Zalantzarik gabe. Baina hori egin ahal izateko, bestea ere egin behar zenuen. Zer ikusi zuten Bilboko arlotekeria haiek beste polifonia fin haiekin? San Remoko italiar abesti haiekin? Ez dute zerikusirik. Baina orduan guri aukera hori ematen ziguten: disko bat horrelakoa, bestea horrelakoa.

Euskaraz, gazteleraz, frantsesez, ingelesez, italieraz abestu zenuten. Zeren arabera abesten zenuten hizkuntza batean edo bestean? Frankismoa izanik, euskaraz abesteko arazorik izan zenuten?

Arazorik ez. Euskaraz? Hasieratik. Guk egin genuen euskal gabon kantei buruzko diskorik politenetakoa. Bartzelonako Ganbera Orkestrarekin. Oso harro nago disko harekin. Beste arlotekeria horiek euskaraz eta erdaraz izaten ziren. Guk geneukan jakinduriarekin, guk geneuzkan posibilitateekin, gure egoeran, ez zen gaizki egon. Orain, egiten zenuen guztia ez zitzaizun gustatzen.

Euskarazko abestien letrak zuk zeuk egiten al zenituen?

Jakina! Kontrapuntoak taldearen euskarazko abestietan, gure abestien %50, testu berriren bat behar baldin bazen, nirea zen beti. Massielen *La, la, la* abestia ere jarri nuen euskaraz.

Zuk zeuk itzuli zenuen?

Bai, noski. Hori zen Belterrekoei interesatzen zitzaien kontu bat. Hurrengo urtean Salomérekin egin zuten.

Zuk euskaratutako hitzekin?

Bai. Baina *La, la, la* guk abestu genuen euskaraz, eta *Vivo cantando* [Kantari bizi naiz] Salomé berak. Beste askoren hitzak ere nik idatzi nituen. Letrak euskaraz asko egin ditut nik. Abestiak Miguel Mari Azpiazu eta bion artean egiten genituen, baina testuak nik egiten nituen eta nik sinatzen nituen.

Kontrapuntoek 30 disko inguru grabatu zenituzten, luze eta laburren artean. Zein da zure ustez onena?

Asko egin genituen eta zaila da. Aipatutako bi disko asko gustatzen zaizkit, biak Bartzelonako Ganbera Orkestrarekin grabatuak: hamabi gabon kanta eta Ama Birjinari kantuak. Gure ideala hori zen. Benetan ederra da Ama Birjinaren kantuenak. Oso disko garestia, gaur egun ezingo litzateke egin. Disko garestiak ere egitea lortzen genuen, asko saltzen ez baziren ere.

Arrakasta izan zuen Kontrapuntoak taldeak, baina ez zinenen profesionalak inoiz izan, ezta?

Oso eskaintza interesgarriak izan genituen profesionalizatzeko, baina gu ez ginen ari diruagatik. Geure lanak geneuzkan, geure negozioak, egoera profesional ona genuen taldeko partaide guztiok. Ez genituen inolaz ere gure lanak

«Kontrapuntoak taldean oso eskaintza interesgarriak izan genituen profesionalizatzeko, baina gu ez ginen ari diruagatik»

utzi nahi. Ezezkoa eman genien Bartzelonako kabaretetako eta antzokietako enpresariei. Behin Espainiako estatubatuar enbaxadoreak kontratua eskaini zigun bi urtez Ameriketako unibertsitateetan espainiar madrigalak abes- teko. Donostiako Tennis Club-ean astlehenero emanaldiak egiten zituzten, *Los Lunes del Tenis*. Izar handiak ekartzen zituzten, baina

urtero astelehen haietako bat gurea izaten zen. Espainiako diplomazialari inportanteenak eta gobernukideak etortzen ziren, eta guk, noiz edo noiz, erreperitorio osoa euskaraz kantatu genuen, baita bi partetan ere, bata euskaraz eta bestea frantsesez, ingelesez, italieraz eta harrapatzen genituen hizkuntza guztietan. Uste dut hiru edo lau urtean joan ginela Donostiako festa sozial haiek animatzera. Han ikusi gintuen enbaxadoreak. Enbaxadore hura, John Lodge, aktore izana zen: Marlene Dietrichek Errusiako tsarinaren rola egiten zuen

pelikulan aritu zen [*The Scarlet Empress*, 1934]. Ezin genuela esan genion. Gu ez ginen titiriteroak.

Auzi serio samar bat ere izan genuen, bere alde politikoa ere bazuelako. Antoñita Morenok deitu zidan behin. Badakizu nor den Antoñita Moreno?

Izena ezaguna egiten zait.

[Kantari hasi da] *El cordón de mi corpiño mi niño / que no lo puedo cortar...* Emakume guapa eta, batez ere, botere faktikoa telebistan eta gobernuan, 1960ko hamarkadan. Urtero ikuskizun bat egiten zuen espainiar antzerkiaren izenean. Diru laguntza zuenez, ehun pertsona inguruk parte hartzen zuen ikuskizunean. Urte batean deitu zidan eta esan zidan guk ikuskizunean parte hartzea nahi zuela, Parisen. Jende askok parte hartuko zuela, baina kartelean gu eta bera azalduko ginela. «Zu eta gu izango da», erantzun nion. Logikoa zen, gainera. Garai hartan bera zen izarra, ez gu. Baina berarekin nahi gintuen, gure ahotsekin-eta primeran geratuko baitzen. Ezetz esan nion. A ze nahastea! Gobernadore zibilak deitu zidan. «Aizu, Antoñitari ezetz esan omen diozue. Antoñita gure oso laguna da». Esan nion gu ez ginela Euskal Herritik ateratzen. Parisen izan ginela erantzun zidan. Egia, Nafarroako Aurrezki Kutxak jaialdia antolatu zuelako, baina egun pare baterako bakarrik. Madrilera ere joan ginela esan zidan, telebistara ere joan ginenez. Hilabete osorako ezin genuela joan esan nion. Nork bere lanbidea zuela. Ezin konbentzitu. Izututa nengoan. Bila etorriko zitzaizkidala pentsatu nuen, baina ez. Hor bukatu zen. Baina kontuz ibili beharra zegoen Antoñita Morenorenkin.

Telebistara joan zinetela esan duzu. Zer saiora joan izan zineten?

Sábado Noche. Espektakulua. Hiru aldiz edo joan ginen. Esaten ziguten sei kanta prestatuta eramateko, eta lehenengoa euskaraz kantatzen genuenean, nahikoa zela esaten ziguten. Euskaraz kantatzen genuelako. Sei ordaindu, eta bat abestu.

Beste behin, Gasteizko La Coquette aretotik egin ziguten eskaintza, Espainiako iparraldeko festa areto famatuena. Esan genien, gu joatea nahi bazuten, Raphaeli adina ordaindu behar zigutela. Baietz esan ziguten, baina baldintza batekin: bi saio bikoitz egitea, arratsaldez eta gauez, larunbatean eta igandean, Gasteizen eta Arrasaten. Horrela aritu ginen.

Raphaeli adina ordaindu zizueten azkenean?

Bai horixe. Garai hartako 300.000 pezeta. Jende arrakasta ikaragarria izan genuen, gainera. Baina toki askotan ez genuen ezer kobratzen, ekitaldi benefikoak zirela eta.

Diskoak grabatzean, beti Belter etxearekin aritu zineten?

Nik Belterrekoekin oso erlazio ona neukan. Oso ona. Esaten dizut: azkenean proposatu zidaten Belterreko zuzendari artistikoa izatea. Badakizu zer botere zen hori garai hartan? Ikusten zuten artistak ezagutzen nituela, afaltzera ateratzen nuela Lola Flores edo Manolo Escobar... Baina ezetz esan nien. Esan nuen: nik Azkoitian bizi nahi dut, ezin dut Bartzelonan bizi. Azkoitian biziz bada, nahi dutena. Hala ere, haientzat izan nintzen Espainiako iparralderako ordezkaria bezala. Ni ez nintzen saltzailea, baizik eta, nolabait, haien konfiantzako pertsona. Nazioarteko jaialdi guztietara eramaten ninduten. Esaten nien: niri hau gustatzen zait. Eta orduan, probak egiten zizkioten.

Forjasen lanean, Kontrapuntoetan kantari, Belter diskoe-tzekoen aholkulari... eta hala ere denbora ateratzen zenuen hedabideetan ere aritzeko, *La Voz de España* egunkarian eta *Loiola Irratian*. Noiz eta nolatan hasi zinen egunkarian?

Hango idazkaria zen neska bat ezagutzen nuen. Hark ezagutzen gintuen beste lagun bat, Marcos Forcada, eta ni. Neska hark Marcos sartu zuen aurrena egunkarian. Gero, Marcosen bitartez, oso erraza izan zen niretzat. Donostian nengoenean, lehenengo Zinemaldira joan nintzen, eta orduan hasi nintzen

lehen kolaborazioak bidaltzen, elkarrizketak eta abar. Denetik egiten nuen hasieran. Nik Fellini elkarrizketatu nuen! Zein ez nuen elkarrizketatu. Gero, gai literarioez ere idazten nuen. Kronika bat bidaltzen nien azken orrialderako, artikulua literarioa. Garai hartan, azken orria literarioa izaten zen. Ia orri osoa idazten nuen, hogeit eta gutxi urterekin.

Baina ez al zenuen musikari buruz idazten?

Hori gero izan zen, diskoaren industriarekin harreman handia nuenean. Behin, orri literarioa idazten nuen garaian, egunkariko zuzendariak, Carlos de la Valgomak, esan zidan: «Egunkari honetako idazle handi batek ezagutu nahi zaitu». Jose Artetxe azpeitiarra zen, Saint-Cyran abadeari buruzko liburu bikainaren egilea [*Saint-Cyran*, 1959]. Liburu hori urrezkoa da. Liburu horretan esplikatzeko du nola jansenismoaren etsaiak, jesuitak, azkenean jansenista bihurtu ziren. Urola aldea guztiz jansenista da, Azkoitia batez ere.

Kontua da Artetxe etorri zitzaidala eta guztiz harrিতuta gelditu zela hogeita gutxi urteko mutil gaztea ikusi zuenean. Izan ere, Marcel Prousti buruzko artikulua idatzi nuen aurreko astean. Galdetu zidan: «Nola iritsi zara zu Azkoititik Proustenganaino?». Esan nion: «Behar gorriagatik. Proust izan da nire unibertsitate bakarra. Orain ez diot inori beldurrik». Irribarre egin eta, bizkarreko lagunkoia ematen zidan bitartean, esan zidan: «Luis, saia zaitez azkarregi ez joaten. Bizitza osoa duzu aurretik. Gai ausartekin ari zara zure adinerako eta arazoren bat izan zenezake». Zentsura gainean genuen! Hain zuzen, Prousten emakumeei buruz idatzi nuen aurreko astean... Bukatzeko, bere laguntza eta laguntasuna eskaini zizkidan Artetxek.

Noiz arte aritu zinen *La Voz*-en?

Carlos de la Valgoma zuzendariak deitu zidan arte, ezin nuela jarraitu esateko, Iruñeko gabon kanten lehiaketan sortu zen eskandaluaren ondorioz.

GABON KANTEN EGILE

Zer gertatu zen?

Gu Iruñeko gabon kanten lehiaketara joaten ginen. Kantak hizkuntza guztietan ametitzen zituzten: erdaraz, euskaraz, katalanez, galizieraz... Guk beti euskarazkoak kantatzen genituen. Bi edo hiru urtean gu geu joaten ginen kantatzera, Kontrapuntoak taldea. Baina 1969. urtean bagenuen arazoren bat, baten bat kanpoan zela edo. Orduan, Azpeitiko mutil gazte bat hartu genuen, Xabier Madina, guk konposatutako kanta abesteko: *Basobidean*. Bigarren egin zuen. Sekula inora joateke, tabernan noizbait kantatua besterik ez, eta izar bihurtu genuen. Diskoak grabatu zituen, musika bizibide izan zuen urte batzuetan eta, pertsona serioa balitz, gaur egun arte aterako zuen bizibidea musikatik. Lehen saria ez zuen atera, aurretik erabakita zeukatelako lehen saria Víctor Manueli ematea, *El portalín de piedra* abestiagatik. Nik, Belterren nenbilenez, banekien hori. Sekulako eskandalua sortu zen Gayarren.

Eskandalua zergatik?

Jendeak nahi zuen lehena Madina izatea. Zeinek merezi zuen gehiago? Egia esango dizut. Uste dut *El portalín de piedra* guk egin genuena baino politagoa zela. Baina jendeak, bertakoa, eta Madina nahi. Urte haietan oso exotikoa zen gabon kanten jaialdi nazional batean euskal kanta batek irabaztea. Jaialdia San Francisco Javier egunean egiten zen, abenduak 3. Eta jaialdi horren emanaldia izaten zen, diferituan, gabon gaueko saio ofiziala TVEn, lehen katean.

Orduko telebista bakarrean ematen baldin bazuten, jaialdi garrantzitsua izango zen.

Bai. Televisión Española, lehen kanala. Zer egin zuten? Madinaren kanta kendu zuten. Bigarren saria eta Kritikaren saria zituen! Bigarren saria ezabatua! Beste 11 abestiak eman

zituzten. Jendeak ikusia zuen, abenduaren 4ko periodikoan, «Triunfo de la canción vasca», Madina, Miguel Mari eta hirurion argazkiarekin. Orduan, TVEn jaso zituzten 500 gutunetik gora, epelak esaten. Handik egun batzuetara Enrique Oltra Moltó gobernadoreak deitu ninduen, hori zela eta. Ondo gogoan dut eguna, 1970. urteko urtarrilaren 7an joan nintzen. Eta gogoan dut aitak esan zidana ere: «Gizon horrek hiri zerbait egiten badik, nik neuk hilko diat». Beizamako gizona. Nik hilko diat! Hark maite gintuen... Baina ondo hartu ninduen gobernadoreak. Madrilekoek desesperatuta zeukatela zioen. Ez kezkatzeko esan zidan. Agindu zidan hortik aurrera larunbat gauero euskal abeslari bat aterako zela telebistan. Gero ez zen hala gertatu. Handik hamabost egunera, gobernadore zibila kargutik kendu zuten. Nik orduan ez nuen pentsatu ere egin horregatik izan zenik. Gero enteratu nintzen. Baina hori baino tristeago izan zen handik hamabost egunera Carlos de la Valgomak deitu zidala. Pertsona ona. Esan zidan: «Sentitzen dut, baina nire egunkarian ezin duzu gehiago idatzi».

Zeinen aginduz?

Bere aginduz, ez. Esan zidan: «Ezin izan dut. Nik nahi dudana ezin dut egin. Badakizu. Agindu bat da. Bostehun gutun iritsi dira TVEra eta disgustu handiarekin daude».

Gabon kanten istilu harengatik bakarrik izan zen?

Bai, gauza nahastu zen telebistarekin, jasotako gutunekin. Eskandalu publikoa izan zen eta baten bati ordainarazi behar zioten. Nik ez nuen beste ezer egin. Ez dut saltsa politikorik izan inoiz. Ni ez naiz ezta abertzalea ere. Ni Azkoitikoa naiz. Ni Azkoitiaren parte naiz, eta Azkoitia herrialde honen parte denez, ni herrialde honen parte naiz. Hau da nire etxea, eta kito. Ez dut besterik nahi. Urte hauetan guztietan etxeak izan ditut Bartzelonan, Madrilen, Esteponan, Donostian, Zarautzen... Baina ni Azkoitian.

Gehiagotan joan zineten lehiaketa hartara?

Handik bi urtera. Hurrengo urtean erdarazkoak bakarrik ametitu zituzten eta ez ginen joan. Ez zuen arrakastarik izan. Lehengo jaialdiaren antzik ez. Zer egin zuten? Hurrengo urtean berriro hizkuntza guztietan ametitu. Guk kanta bat aurkeztu genuen, *Gau erdian soinua*, baina goitizenaekin sinatuta, aurreko eskandalu harekin erlazionatu ez zezaten. Miguel Mariren eta nire laugarren abizenekin sinatu genuen: Artetxe eta Salaberria. Unai Hirukoak kantatzeko, Azpeitiko hiru neska. Finalistak aukeratu zituztenean, epaimahaitik deitu ziguten esanez gu ez ginela aurkeztu, baina gabon kanta euskaldun bat bazela finalistean artean, eta guk beste bat egitea nahi zutela, beste kanta euskaldun horri lehia egiteko. Haiak ez zekiten finalistean aukeratutakoa guk egina zela. Orduan, beste kanta bat aurkeztu genuen, *Bidea bada*, gure izenekin sinatua, Xabier Madinak kantatzeko.

Egin zen jaialdia eta, Kritikaren saria: *Bidea bada*, geure izenekin sinatua, Madinak kantatua. Jaso genuen saria. Hirugarren saria, beltzari, Luc Barretori. Gizona gustura. Bigarren saria, berriz ere *Bidea bada*. Berriro saria jasotzera. Eta lehen saria: *Gau erdian soinua*, Salaberria eta Artetxerena! Berriro irten ginen, eta zer izan zen hura! Sekula halakorik! Jendea harrituta! Bi gabon kantekin etorri eta hiru sari eramán! Sekula gehiago ez ginen aurkeztu. «Guk hemen nahikoa egin diagu», esan genuen. Ederrena izan zen bi urte lehenago gertatuaren ordaina izan zela.

Lehiaketa hartako kantak diskoan grabatzen ziren gero?

Ez. Aurretik diskoa ateratzen zen hamabi kanta finalistekin. Disko luzea. Gero, ondoen kantatzen zutenek disko txikitán ateratzen zituzten, singlean.

1971ko abesti irabazlea, *Gau erdian soinua*, goitizenez sinatu zenutena, hain zuzen, oso gabon kanta ezaguna bihurtu da denborarekin.

Kanta hau ez dakien inor ez dut ezagutzen Azpeitian eta Azkoitian. Mundu guztiak pentsatzen du antzinako gabon kanta dela. Saria irabazi genuenean, omenaldia egin ziguten herrian: Gipuzkoako eskole-tatik etorritako lau mila umek denek batera kantatu zuten gure gabon kanta. Izugarria izan zen. Niri zer poz ematen didan, norabait joan, demagun Zarautzera, eta derrepente gure kanta entzutea. Bilbon, San Anton elizan, organo handiarekin eta koruarekin kantatu zuten!

«'Gau erdian soinua' kanta ez dakien inor ez dut ezagutzen Azpeitian edo Azkoitian. Mundu guztiak pentsatzen du antzinako gabon kanta dela»

Ezaguna bigarren zatia da, baina badu aurreneko zati ez hain ezaguna ere. Nik neuk ere diskoa entzun behar izan dut orain, gogoratzeko. Hara [kantari hasi da]:

Dena ilunpean dago / Gauean, gauean / Elurtia maltzo-maltzo / Zerutik lurrera / Gabon, gabon / Zazpi aingerutxo datoz / Aidean, aidean / Esnatu zaitzete danok / Gau erdian gera / Gabon, gabon.

Eta bigarren zatia, denek dakitena:

Iru errege, artzaitxo pilloa / Belengo gau zurian / Aita San Jose, Ama Maria / Eta Aur jaio berria / Gora Jainkoa, zeru zabalean / Ta pakea lurrean / Zuek eta gu, gaurtik aurrera / Ondo maitatzen bagera.

Ez dakizu zer poz ematen duen lagunen batek festaren baten bukaeran esaten dizunean zer gabon kanta politak egiten zituzten gure arbasoek, jakin gabe gu garela gabon kanta horren egileak. Charles Trenet *L'âme des poètes* kantan esaten zuen bezala, jakin gabe nor den bere bihotzaren taupadak azkartzearen erantzulea... [errezitatzen hasi da]:

Longtemps, longtemps, longtemps / après que les poètes ont disparu / Leurs chansons courent encore dans les rues / La foule les chante un peu distraite / En ignorant le nom de l'auteur /

Sans savoir pour qui battait leur coeur... [Luzaroan, luzaroan, luzaroan / poetak desagertu ondoren / beren kantuak kalean dabilta oraindik / jendeak oharkabeen bezala abesten ditu / jakin gabe egilearen izena / bihotzaren taupadak nork eragin dituen ez dakitela].

Ezagutzen ez dugun jendeari gure kantaren bidez sentsazio gozo hori sortarazten diogula pentsatzeak, baita beste mundura joaten garenean ere, parerik gabeko poza eragiten dit. Nire ondare nagusia hori izango da, gabon kanta hori herriak bere egin duelako.

Azpiazu eta bion artean egin zenuten. Baina, nola? Letra zuk eta musika bion artean?

Ez galdetu, ez dakigu eta. Jeneralean letra nik egiten nuen. Aurretik ere nik gauza asko neuzkan idatzita, bai erdaraz, bai euskaraz eta baita beste hizkuntza batzuetan ere: italieraz, frantsesez... Letra ponposoagoak idatziak ditut nik, baina hau herrikoi-herrikoa da. Horrelako kanta behar dira, soil-soilak. Azentu fonetikoekin bat dator, errimak ere zehatz-zehatzak, dena kontatzen du... Astoa eta idia besterik ez dira falta, topikorako, baina orain Vatikanokoak horiek ere kendu dituenez, perfekto!

Doinua beste abestiren batean oinarrituta dago edo guztiz originala da?

Ez, berria da. Musikak izan behar du herrikoa: Mozartena bezalakoa, baina herrikoa. Kantaren doinua bi notatan oinarrituta dago, nota errepikatuak. Jendeak hori erraz hartzen du.

1960ko hamarkadaren amaieran bukatu zen Kontrapuntoak taldearen ibilbidea. Zergatik?

Gu lehertu egin ginen azkenerako. Nekatu, nekatu. Hasieratik garbi geneukan ez genuela profesional izan nahi. Ez genuen bizimodu hori eraman nahi. Gainera, azkenean dena ikusterira iristen zara. Egin genezakeen guztia egin genuen. Eta,

bitartean, modu paraleloan, gauzak egiteko beste modu batzuk sortzen ari ziren, Ez Dok Amairu eta abar.

Iruñeko lehiaketak ere izan zuen zerikusirik. Lehen hiru-
retan izan ginen eta, laugarrenean, gutako baten bat falta
zelako Madina eraman genuenean, soluzio bat iruditu zi-
tzaigun. Ordurako bederatzi
urte pasa ziren. Aldi berean,
ni hasia nintzen beste artis-
ten promozioa egiten, aurre-
na Lourdes Iriondorekin, on-
doren Enrike Zelaiarekin eta
gero gehiagorekin. Orduan
esan genuen askoz hobe izan-
go zela, guk abestu beharrean,
beste batzuk hartu eta preparatzea. Orduan hasi ginen Unai
Hirukoa, Julio Katania, Patxi Andion, Mocedades eta beste
jende askorekin diskoak ateratzen.

«Nik Lourdes Iriondo
ezagutu nuenean
segituan esan nuen:
hemen badago zera.
Grabatu genuen diskoa
eta, a ze arrakasta!»

MUSIKARIEN SUSTATZAILE

Zu Kontrapuntoak taldearekin eta Belter etxearekin ari zinen bitartean hasi ziren Lourdes Iriondo, Xabier Lete eta Ez Dok Amairuko gainerakoak. Zer moduzko harremana izan zenuen haiekin? Lourdes Iriondok Belterrekin grabatu zuen behintzat.

Bai, Belterren hasi zen. Nik Lourdes Iriondo ezagutu nuen Joxe Mari Iriondoren etxean, lehengusua baitzuen. Aingeru bat zen. Joan Baez, baina gazteagoa, askoz gazteagoa. Nik ikusi nuenean segituan esan nuen: hemen badago zera. Esan nion berari, hartu eta Bartzelonara joan ginen. Grabatu genuen diskoa eta, a ze arrakasta!, izugarria. Lourdesen lehenengo diskoa eta Enrike Zelaiaren lehenengo Urrezko Diskoak dira. Dirua eman zuten. Gero, berriz egin nahi

genuen. Nik nahi nuen disko garrantzitsuagoa egin. Hartu Azkueren *Cancionero popular vasco*-ko errepertorioa eta bertio berriak egin, gitarrarekin eta. Xabier Lete laguntzaile zuela joan zen grabatzera Bartzelonara. Zapatu hartan gelditu ginen ni joango nintzela ikustera. Baina hotelera joan, eta ez zeuden. Gorabehera batzuk izan genituen, beste diskoetxe batengana ere joan ziren, Edigsa... Alde egitea ongi iruditzen zait, baina gauzak ez dira horrela egiten. Diskoa atera zen, ondo atera zen, egin zuen bere bidea, baina ez zen lehena bezain ondo atera.

Ez Dok Amairuko besteak Belterrera erakartzen saiatu zinen?

Ez. Bilera batzuk egiten hasi ziren. Ni ere deitu ninduten, Lourdesen aitajauna nintzenez. Lehenengo bilera guztietara joan nintzen, Gipuzkoa Plazara. Ikusi nuen haiena zer zen, eta zer nahi zuten egin. Ez Dok Amairukoak ziren oso berekoiak. Iñaki Beobiderek pisu batean grabatzen zuten, edozein modutan. Haien diskoak aditzekoak dira. Formari garrantzirik ez zioten ematen. Ezta filosofikoki ere. Formak ez zuen garrantzirik. Ni, aldiz, forma hutsa naiz. Orduan, ikusi nuen nik haiekin ez nuela zer eginik. Baina oso harreman onak dauzkat haiekin guztiekin, Antton Valverderek eta denekin.

Ekoirole eta promotore gisa egindako diskoen artean, zein duzu maiteena?

Dударик gabe, Iparragirreraren antologia Patxi Andionekin. Entzuten dut, eta hunkitu egiten naiz. Bilbon Philipsekoek proposatu zidaten disko bat egitea euren marka Euskal Herrian promozionatzeko. Ea zer disko egingo nukeen galdetu zidaten. Iparragirreraren errepertorioa, esan nien, Patxi Andionekin. Fitxaje izugarria izan zen. Bi egunetan etxepean nuen Patxi Andion, Azkoitian, bere kotxe dotorearekin. Nire etxean prestatu genuen diskoa. Patxik ez zekien nondik nora zihoan hori, euskaraz ere ez zekien, baina hark ematen dion

indarra... Kantuari indarra eman behar zaio! Patxirenak indar birrintzailea dauka. Momentu hartan izar handi bat zen. Disko horrek bere etsaiak ere izan zituen, baina onarpen popular izugarria izan zuen! Ez zuten zer eginik izan, zapuzten saiatu ziren arren.

Zer etsai izan zituen?

Iparragirrek sekula horrela ez zuela kantatu zioten batzuek. Nik sekula ez nuen esan horrela abestu zuenik. Verdik ere ez zituen bere operak abestu eta, hala ere, Mario de Monacok askoz hobeto abestu zituen. Formula bat izan zen hura. Letra kontatuz, ez kantatuz. Euskal Herrian ez da kontatzen. Kantatu baino ez da egiten. Ondo kantatzen da. Orain, ez dago aktorerik. Eta kantatzeko, aktore izan beharra dago. Patxik hori bazuen. Oso harro nago disko horrekin. *Bonbazona* izan zen. Egin zenean, eta oraindik ere bai. Eusko Jaurlaritzako bi Kultura sailburuk zorionak eman zizkidaten bi garai ezberdinetan disko horrengatik. Euren disko maiteenen artean dagoela eta euskal diskografiaren gailurrean dagoela esan zidaten.

Gerora, 1981ean, *troupe* osoarekin Iparragirreri buruzko disko bikoitza ere grabatu nuen. Niri gehiago gustatzen zait Patxirekin egin nuena, baina honek bazuen bere bertutea. Herriko *who is who* osoa hor zegoen. Xabier Amuriza, Joxe Mari Iriondo eta abar errezitatzen, Xabier Lete eta nahi izan zuten guztiak kantatzen... Ia inork ez zidan esan ezetz. Bakoitzari kanta bat abesteko eskatu nion. Ez zitzairen ordaintzen. Eta mundu guztiak esan zidan baietz, sibaritaren bat salbu.

***La Voz de España*-n ez ezik, Loiolako irratian ere aritu ziren musikari buruzko saioa egiten luzaroan.**

Loiolako irratia ireki zen 1961eko otsailean. Orduan 29 urte nituen. Lehen egunean, inauguraziokoan, bi saio aurkeztu nituen. Bata, finantzei eta burtsari buruz. Banketxeko nire urteen arrastoa hor zegoen oraindik. Eta, bestea, musikari

buruz: *Música de nuestros días*. Irratsaio hori egunero egin nuen, ordu erdiz. Diskogintzako nobedadeez edota kantagintza frantsesaz aritzen nintzen: Léo Ferré, Charles Trenet, Jacques Brel... Teatro lirikoaz eta amerikar zine musikalaz ere banituen atalak. Loiola Irratirako bakarrik egiten nuen

«Loiola Irratirako bakarrik egiten genuen hasieran saioa, baina gero COPE kateko irrati guztiak hasi ziren emititzen»

hasieran, baina gero COPE kateko irrati guztiak hasi ziren emititzen. Guztira hamabi urtez egin nuen irratsaio hura, eta azken urteetan eman izan zuen COPEko kate osoak.

Garai haietan nik denetik egin nuen. Badakizu ni izan nintzela bigarrenengo euskal lore jokoen *mantentzailea*?

Mantentzailea? Zer da hori? Noiz izan zen?

Ez dakit noiz. Mutiko bat nintzen. Ordurako irratian, prentsan... toki guztietan nenbilen mutil gazte-gaztea izanda, eta denei atentzioa ematen nien. Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko presidentea zen Alvaro del Valle de Lersundi. Esan zidan: Peñaflozidan erabaki dugu zu izendatzea euskal lore jokoen *mantenedore*. Iruñeko Museoa zen egitekoa. Esan nien gauza batzuk egiten nituela euskaraz, baina ez nintzela nor... «Zergatik ni?», galdetu nien. «Zergatik ez duzue Basarri edo Uztapide ekartzen? Bertsolari bat zergatik ez?». Logikoa hori zen niretzat. Esan zidaten: «Egia esango dizugu. Ez dugu jaialdi baserri girokorik nahi». Aristokrata samarrak ziren. «Esmokina ondo eramaten dakien norbait nahi dugu, eta kanpora begira oso presentablea izango dena». Alvaro del Valle de Lersundik esan zidan hori. «Egongo da esmokina zu baino hobeto eramaten duenik, baina zuk euskaraz dakizu». Joan nintzen, eta izan zen ekitaldi guztiz dotorea. Alvaro Cunqueiro galiziar idazleari buruz eman nuen hitzaldia. Tuterako alkatearen alaba izan zen ekitaldiko erregina. Argazkia hor daukat

berarekin. Mundu guztiak uste du nire ezkontzako argazkia dela. Hau ez nuen gaur arte inoiz kontatu.

PUBLIZITATEA EUSKARAZ

Loiola Irratian noiz arte jarraitu zenuen?

1973an Forjas utzi eta Caja Laboralera joan nintzenean utzi nuen. Laboralera joan nintzenean dena utzi nuen, Forjas, Loiola Irratia eta dena.

Nondik nora joan zinen Laboralera?

Marketing zuzendaria izatea proposatu zidaten. Herri Batasuneko bi lagun bidez iritsi zitzaidan proposamena. Ez dakit nondik bururatu zitzairen nire bila joatea. Ni jende askok ezagutzen ninduen orduan, irratian, prentsan eta abar-rean gauza asko egiten nituelako. Javier Pagaldai eta Antton Elorza Laboraleko zuzendarien oso lagunak ziren. Haien birtatez izan zen. Laborala beti ondo konpondu da denekin. Baita Frantzia zeudenekin ere. Nik Txomin Iturbe eta horiek denak ezagutzen nituen.

Eskaintza egin zidatenean, lehen egunean, Jose Maria Arizmendiarraren etxera joan nintzen. Afaltzera gonbidatu ninduen. Ni etxe eta toki dotore askotan egon naiz, baina sekula ez zidaten hain afari fina eman. Ez janariagatik bakarrik, baizik eta zerbitzuagatik. Errenazimenduko italiar printze bat bezalakoa zen! Ikusi nuenean, esan nuen: «Hementxe gelditu behar diat». Haren lagun egin nintzen. Pentsatu nuen: «Hemen bakar-bakarrik egin behar duk bizarra laga, praka bakeroak erosi, eta euskaraz egin!». Oso ondo hartu ninduten. Nire kontzientzia sozial eta politikoa oso erakargarria zen proiektuan protagonismoa izatea eskaintzen zidaten, kudeaketan independentziaz aritzeko eta nire gaitasunak garatzeko aukera. Eta hori guztia kooperatibista bakoitza

aldi berean langile eta jabe bihurtzen zituen balio etikoekin. Jakina, eskaintzari baiezkoa eman nion.

Hasieran, marketing eta produkzioaz arduratu nintzen. Garai hartan kutzak zituen ehun bulego ingururen produkzioa nire ardurapean zegoen. Baina, pixkanaka, konturatu nintzen nire arloaren atalik ahulenak publizitatea eta harreman publikoak zirela. Une batean, marketingaren ardura osoa utzi, eta publizitatearen eta harreman publikoen ardurara hartu nuen.

Lagunak eta laguntza besterik ez nituen izan Laboralean. Nirekin batera lan egin zuten guztien laguntza izan nuen: au-

«Ikusi nuen
publizitatearen
arloan lehiatu nahi
banuen, euskara
erabili eta aurkariak
ustekabeen harrapatu
behar nituela»

rrena, Kike Gomez de Segura, niretzat dudarik gabe publizitate arloan Euskadiko maisurik onena; gero, Antton Perez Calleja eta Mari Carmen Mazmela jakintsuak ere, jende dotorea, laguntzaile izan nituen; Laboral Kutxako zuzendari Javier Irastorzak, gaur egun nire lagun onenetakoak, asko lagundu ninduen. Izendatu gabe utzi ditu-

dan beste askori ere eskerrak eman beharrean nago. Ez ditut sekula ahaztuko.

Euskarazko publizitateari bultzada eman zenioten Laboral Kutxan atal horren arduradun hasi zinenean. Aitzindari izan zineten?

Uste dut 1973-74 inguruan hasi nintzela euskarazko publizitatearekin. Ordura arte ez zegoen egiterik. Segituan konturatu nintzen landu gabeko eremu birjina nuela aurrez aurre. Bankuak eta aurrezki kutzak, salbuespen gutxi batzuekin, ez ziren ohartu publizitaterako hizkuntza birjina genuela gure esku: euskara. Eta ikusi nuen konpetentzia boteretsuarekin lehiatu nahi banuen, euskara erabili eta aurkariak ustekabeen harrapatu behar nituela. Halaxe egin nuen. Egia esan,

oso ondo atera zen. Esango nuke Laboralean egindako lanen artean, meritu handiena horrexek duela, publizitateari emandako jiteak. Izaera euskaldunekoa, iruditeria moderno eta ausartarekin, esaera zaharretan oinarritutako esloganekin... Horregatik guztiagatik, gure publizitatea besteenarengandik desberdina izan zen.

Nik egin nuen egin beharra zegoelako. Egin beharra ez, ez dago ondo esanda; ez bagenuen egiten ez zen ezer pasatzen. Nik egin nuen, neuk behar nuelako euskara. Nik banekien euskaraz gauza asko esango nituela. Laboraleko eslogan gehientxoena nik asmatu ditut. *Euskadiko Kutxa*, eslogan bezala, nik jarri nuen. Errepideko kartel handietan, letra beltzekin *Caja Laboral* jartzen zuen, eta behean, eskuz eginda balego bezala, *Euskadiko Kutxa* jarrita hasi ginen. Egundokoa antolatu zen. «Konpetentziakoek zer egin digute!». Arrasaten jendea konbentzitu ezinik, apropos eginda zegoela eta publizitatea zela. Ni jubilatu nintzenean, Euskadiko Kutxa izena jarri zioten Caja Laboralari. Hor duzu eslogan bat izen propio bihurtuta.

Visarekin ere asko eztabaidatu behar izan nuen, euskara sartzeko. New Yorkeraino joan behar izan nuen eztabaidatzera. Euskara sartu nahi nuen txartelean, bi lerro besterik ez baziren ere. Esaten zidaten mundu osoan ez zegoela Visarik bi hizkuntzatan. Lortu nuen nirea New Yorkeen, eta etorri ginenean, Visa España-rekin iskanbila. Kostatu zen, baina euskaldunok bi hizkuntzatan dugu Visa. Horregatik deitu genion *Visa euskalduna*.

Joan Mari Torrealdairen *Euskal idazleak, gaur* liburuaren ekoizpenean izan zenuen zerikusirik, 1977an, eta Juan Antonio Urbeltzen *Dantzak* liburuarenean ere bai, 1978an. Nolatan?

Beste asko ere egin genituen, gero. Behin Parisera joan nintzen Laboraleko zuzendariarekin eta beste birekin. Han zegoen Joan Mari Torrealdai, Soziologia ikasketak egiten.

Lehendik ezagutzen nuen, eta elkarrekin afaldu genuen. Beste afari kideek Pigalle eta inguru hori ikusi nahi zuten, eta nik nahi nuen Olympia teatrorra joan, Charles Treneten despedidako emanaldiak zirelako, nire orduko idoloa. Nirekin etorri zen Torreal dai. Irten ginenean, paseoan gindoazela, Parisen egiten ari zenaz hitz egin zidan, euskal idazleei buruz egiten ari zen tesiaz. Orduan esan nion: «Zergatik ez dugu horrekin argitalpen bat egiten?». Hasi ginen eta, proiektu txikia zena hiru kiloko liburua bihurtu zen. Euskal literaturaren eta hizkuntzaren *who is who*, euskal literatur eskola garatu baten lehenbiziko lekukotza. Bartzelonako Omnium Cultural-en esan zuten: «Uste genuen euskarak ez zuela literaturarik eta, joe, zer da hau?». Herri txikia da, baina hauxe ari da ematen herria, eta oraindik eman dezakeena. Omniumen esan zutenak atentzioa eman zidan, gai horietaz inork baino gehiago dakite eta. Aurkezpenak-eta egin genituen. Primeran atera zen. *Euskal idazleak*, *gaur* bat etxe bakoitzean sartzea! Gaur egun ere, etxe batera joaten naizenean, liburutegia badute, liburu hori non dagoen begiraten dut.

Zenbat ale bota zenituzten akordatzen zara?

40.000. Asko da. Lotsagabea izan beharra dago.

Kalitatea bilatu zenuten. Argazkilariak ere onenak...

Argazkiak egundokoak dira. Egiguren anaien 600 argazki baino gehiago. Lan handia egin zuten. Gero, Joseba Intxaustik eta denek lagundu zuten. Asko.

Bidaiak antolatzen ere aitzindari izan zinen Laboral Kutxan ari zinenean.

Ni Laboralean ez nengoen gauza konbentzionalak egiteko. Bidaien departamentua ere sortu nuen. 1974an, Montrealeko Olinpiar Jokoetara 1976an, Argentinako Futboleko Mundu Txapelketara 1978an, Moskuko Olinpiar Jokoetara 1980an, Japoniara, Indiara, Kenyara, Egiptora, Transiberiarra...

Errekorra Mediterraneoko zeharkaldia izan zen: Laboraleko 320 bezero eta lagun transatlantikoan eraman genituen Kreta, Egipto, Israel eta Turkiako eta Greziako uharteetara... Mundu osoan zehar ibili ginen. Gerora Eroski Bidaiak izango zenaren inspirazioa eta sorburua izan ziren orduko bidaia haiek.

ZINE INDUSTRIALETIK IKUSKA SAILERA

Zinearen munduan noiz hasi zinen?

Zine industrialarekin hasi nintzen artean Forjasen nengoe-la. 1960ko hamarkadan Bartzelonako talde bat agertu zen. Arrasateri buruzko pelikula bat egin zuten aurrena. Nola egiten zuten? Enkarguak hartzen zituzten enpresatan. Enpresa bakoitzeko film motz bat egiten zuten, bost-hamar minutukoa edo. Gero, dozena erdi edo zortzi hartu, gauza historikoak gehitzen zizkieten zine industrialari buruzko pasartei, eta film luzea egiten zuten, 16 milimetrotan. Herriko zine aretoan estreinatzen zuten eta festa izugarria izaten zen. Arrasatekoarekin nik ez nuen zerikusirik izan. Gero, Forjasera etorri zitzaizkidan. Gizonezko bat mutil gazte batekin: Ferran Llagostera. Gero zine zuzendaria izango zen. Zine industrialala saltzera etorri ziren. Niretzat zine industrialala baino gauza kuriosoagoa zeukaten aldamenean. Bi arraboleko tramankulua, 16 milimetroko pelikula sartu batean eta, martxan jarrita, irudiak agertzen ziren tapan, PC bat balitz bezala. Pentsatu nuen: erakusketetako stand-ean horrelako bat jarriko bagenu, atrakzio ederra litzateke. Esan nuen: pelikula bat egitera arriskatuko naiz, horrelako aparatu bat erostekotan. Hortik, Forjasi buruzko pelikula. Orduan, ni irratian ibiltzen nintzenez, Azkoitiari buruzko pelikulari ahotsa jaritzea proposatu zidan Ferran Llagosterak. Aurretik, gainera, galdetu zidan ea zer kontatzea nahi nuen. Eta gidoia idatzi

nion. Gero, musika. «Musika?», esan nion, «ni diskoaren munduan oso sartua nago, ez zaitez kezkatu, nik konponduko dut musikarena ere». Pelikularako zerbait konposatu nion propio, eta lehendik guk grabatutako diskoetatik hartu nuen beste zerbait. Primeran. Horrela egin zen pelikula: *Azkoitia, industria y tradición*. Gero, Elgoibarri buruz, Hernaniri buruz eta beste hainbat egin genituen. *Otamotzak* ere ordukoa da, Legazpikoa. Denak zine industrialia, denak Ferran Llagosterarekin.

Zuk zer egiten zenuen?

Kamera aurrean jartzea eta filmatzea salbu, dena. Egin behar zena.

Dokumental horiek denak gazteleraz ziren, ezta?

Bai.

Euskaraz zerbait egin zenuten, hala ere. Nonbait irakurri dut euskarazko lehenengo dokumentala *Bizibidea lantzen izan zela*. Hori ere zurea.

Bizibidea lantzen... Uste dut baietz. Hori izango da kooperatibei buruz. Badakizu zer gertatzen zaidan? Ez duzu sine-tsiko, baina hainbeste dauzkat eginda... Ahaztu egin zaizkit. Bai, titulu horrekin, dudarik gabe euskaraz egin genuen. Uste dut kooperatibei buruz zela.

Ikuska saila etorri zen gero. Nola sortu zen asmoa?

Lehen izaten zen ba NoDo? Hori kendu egin zuten 1977an, eta orduan katalanek asmatu zuten *Noticiaries de Barcelona*. Zine katalaneko institutuak egiten zuen. Nik institutu horretako presidentea ezagutu nuen, Joan Anton. Berak esan zidan nik horixe bera egin beharko nukeela Euskal Herrian. Esan nuen: beste saltsa bat. Baina gustatzen zitzaidan. Eta orduan, Ikuska saila egin genuen. Euskara bizian, hasieratik bukaerara.

Bartzelonako *Noticiaries* hartu zenuten eredu?

Haiek astean behin hasi ziren, baina urtebete ez zuten irau. Guk, berriz, denbora gehiago hartu genuen, baina hobeto eginda. Haiek albistegia egiten zuten, eta guk egiten genuen gaiak hartu, eta landu. Adibidez, ikastolak zer izango dira. Hirugarren Ikuska ikastolei buruz izan zen. Monografikoak egiten genituen.

Hasiera batean, produktore Elias Kerejetak izan behar zuen. Urtebete egin nuen hitz egiten, baina, azkenean, beti lanpetuta eta konpromisoekin zegoen. Gero pentsatu genuen Eliasen anaia izatea produktore. Baina azkenean Eliasek esan zidan: «Heuk egin behar duk hori». Baina ni Laboraleko marketing zuzendaria naiz! Protokoloa, harreman publikoak, publizitatea... hori dena

ardura horren barruan. Eta, gainera, marketinga bera: bulegoei produkzio bat eskatu behar zaie urtean, kontrolatu egin behar dira. Saltsa izugarrian sartu ninduten. Baina hoge pelikulak egin genituen.

«Gauzak konpondu nituen Antton Ezeizak produkzio exekutiboa egin zezan, baina Ikuska sailaren produktorea ni nintzen»

Zein izan zen produktorea? Zu zinela irakurri dut nonbait, baina Antton Ezeiza izan zela, beste nonbait.

Ni nintzen produktorea. Ah! Zer edo zer badakizu. Horrelaxe dira kontuak. Antton Ezeizak hanka egin zuen Mexikora Fraga atzetik hasi zitzaionean, handik Kubara joan zen, eta Kubatik etorri zenerako, nik urtebete neraman Elias Kerejetarekin asmo honetaz hitz egiten. 1977an itzuli zen, eta esan zidan lana behar zuela. Gauzak konpondu nituen, berak produkzio exekutiboa egin zezan. Baina produktorea ni nintzen. Produktua Laboralarena eta Orbegozo Fundazioarena zen, lehen hamar ataletan. Orbegozok %40 jartzen zuen, eta Laboralak %60. Hurrengo zazpi ataletan, Laboralak %60

eta Juanito Zelaiak, Tximisten bidez, %40. Nik gobernatzen nuen: orain hau, orain hori.

Aurreneko atala, *Herrigintza* izenburua izango zuena, sailetik atera egin behar izan genuen. Telesforo Monzonen apologia zen. Oso pelikula ederra da, Ikuska saileko onenetakoa, baina ez genion Ikuska izena jarri ere egin. Laboralean ikusi zuten eta beldurtu egin ziren. *Erreferenduma* izenburua jarri genion.

Ikuskan produktore zinen, beraz. Besterik egin zenuen? Musika, gidoigintza...

Ez. Produktore bakarrik. Eta noiz edo noiz, musikatxo bat egin edo off-eko ahotsa jarri. Ez zuten lortu nik Ikuska bat zuzentzea. Hasieratik Ikuska bat niretzat gordeta zegoen, Iparragirreri buruz egin beharrekoa. Baina nik ez nuen horretan hasteko gogorik, eta ez nuen egin. Zuzendaritza lane-ko hainbat kontu ez ditut gustuko. Niri exekuzioa gustatzen zait gehiago.

Ikuska batean agertu ere egin nintzen. Koldo Izagirre eta biok kotxe batean sartuta gaudela, kokota bakarrik ikusten zaigu pelikula osoan. Off-eko ahotsa gure arteko elkarrizketa da. Nafarroan goitik behera joan ginen, euskarari buruz galdezka. Hegorantz joan ahala, euskara behera doala ikusiz zoaz. Halako batean, ibaia agertzen da. Nik esaten dut: «Río Ebro. Mutilak, hau bukatu duk». Eta Koldok: «Eta pelikula». Horrela bukatzen da. Ez dakit zenbatgarrena zen. Nafarroari buruzkoa.

Ikuska saileko atal guztien artean zein nabarmenduko zenuke?

Niri asko gustatzen zait Luis Larrañagak egin zuena. Apaiza. Erbesteratua bizi da Caicedo Yuson. Burgos ondoan, baina Araba da. Gotzainak erbesteratu zuen hara, eta ez da mugitu handik. Hirurogeita ez dakit zenbat urte daramatza han. Zineaz berak adina dakienik ez dut ezagutu. Meza eman eta

zineari buruzko gauzen bilduma egin, ez du besterik egin. Herrietako jendearen bizimoduari buruzko pelikula egin zuen hark. Izugarri polita. Ederra egin zuen.

Ikuskak euskaraz egitea nola erabaki zen? Inork proposatu zizuen?

Ez zegoen dudarik. Gaiak denak ziren euskaldunak. Banekien publiko bat galduko nuela, baina banekien gauza bat oso ona egingo nuela. Euskarazko zinea, euskaraz hitz egingo, baina modu naturalean. Azpigituluak jarri genizkien gazteleraz, baina azpigituluak kenduta, dena euskara hutsean. Testuak Koldo Izagirrek egiten zituen. Bera zen Antton Ezeizaren laguntzaile. Argazkia Xabier Agirresarobek, gero Espainiako argazkilaria onena bihurtu zena. Juanba Berasategi ere taldean zen. Beste pare bat ere bazen. Zuzendariak, batzuk kontsultatuak eta beste batzuk berriak.

Ikuskei buruz balantzea egingo zenuke? Zer ekarri zuten zure ustez?

Pelikulak nahiko egoki egindakoak ziren. Diferentziak zeuden. Aldea dago zuzendari kontsultatuak eta berrien artean. Produktuak baliagarria izan behar zuen eta, horretarako, batzuetan eskua sartu beharra zegoen. Kasuren batean eskua sartu behar izan zen, pelikula egiteko ardura eman zitzaio-lako, ez ni baino gutxiago zekien bati, ni baino askoz gutxiago zekien bati baizik. Antton Ezeizak eskua sartu behar izan zuen, eta horretan oso ona zen.

Pelikulak diruz ondo hornituta zeuden, dirurik gabe ezin baita zinerik egin. Dirurik gabe, edo zine txarra egiten duzu, edo zine esperimental oso ona. Baina nik ez nuen halakorik egin nahi. Nik zine herrikoia nahi nuen. Oso pozik nago sail horrekin. Anttonek [Ezeiza] asko lagundu zidan, baina ez dauka eskubiderik esateko berak egin zuela. Hura Kuban zegoela, nik Eliasekin [Kerejeta] proiektua tente eta lanean ipini nuen.

AKTORE LANETAN

Aktore ere izan zara. *Company's, procès a Catalunya* izan zen zure lehen pelikula.

Bartzelonan Companysi buruzko pelikula egiteko proiektua zeukaten, zine zuzendari frantses batekin, Marcel Carné, akaso zine frantsesak izan duen zuzendari onena. Protagonista nor izango zen nagusia frantsesa eta pelikula politikoa izanda? Yves Montand. Bartzelonan izan zen Montand, hitz egin zuten baldintzei buruz... Baina talde katalanista batek zioen Companysen oroitzapena bizirik zegoela oraindik, jendeak artean buruan zeukala zein izan zen, eta haren irudia ere garbi-garbi gogoratzen zuela. Etxe guztietan dago haren irudia. Eta, jakina, Yves Montandek ez zuen irudi hori. Gainera, Yves Montandek irudi bat zekarren berarekin. Orduan, talde horretakoek esaten zuten hobe zela aktore ezezaguna izatea.

Nik orduan zineko jendearekin harremana nuen, Ferran Llagosterarekin eta. Hori beti lagun izan nuen. Orduan, Katalunian galdetu zidaten ea Euskal Herrian ezagutzen nuen Company's ezagutu zuenik, testigantza eman zezakeenik. Esan nien Telesforo Monzon zela denetan egokiena, eta, nahi bazuten, jarriko nituela harremanetan. Zergatik ezagutzen nuen nik hura? Nire izeko ezkongabe bat, gure aitaren arreba, monzondarren etxean aritu zen giltzari. Nire izeko Parisko kondeen giltzari izan zen aurrena, Annabellarentzat egin zuen gero lan, Tyrone Powerren emaztea, eta Eulalia printzesaren giltzari ere izan zen. Isabel II.aren alaba, Alfonso XII.aren ahizpa eta Alfonso XIII.aren izeko, Irunen bizi zen Eulalia printzesa. Hori hil zenean, Telesfororen anaiaren etxera joan zen lanera izeko, Isidro Monzonengana. Beizamako baserritarra zen, baina oso polita eta dotorea! Monzon ezagutzen nuen izeko ikustera joaten nintzelako.

Joan ginen Telesfororengana. Katalanek Monzoni galdetu zioten ea zer irizten zion: Yves Montandek egin edo ezezagun

batek egin? Esan zuen: «Yves Montandek egiten badu, izango da Yves Montanden pelikula, eta ezezagun batek egiten badu, izango da Companysen pelikula». Garbia izan zen. Gero esan zuen: «Zuek ez zenuten Companys ezagutu, baina nik bai, asko gainera, eta badakizue zeinen iguala den? Meharragoa eta pixka bat txikiagoa zen Companys, baina hori baino igualagorik ez duzue aurkituko». *Hori*, ni nintzen! Ni sekula ikusi gabe nengoen Companysen argazkia. Derrepente, denak niri begira.

«Zinetik oso gertu egon nintzen, baina ez nuen sekula aurpegirik jarri. Bururatu ez zitzaidan bakarria horixe izan zen»

Esan zuen gero: «Eta egon seguru oso ondo egingo duela». Baina nondik nora? Nik sekula ez nuen esan aktore izan nahi nuenik. Zinetik oso gertu egon nintzen, baina ez nuen sekula aurpegirik jarri. Bururatu ez zitzaidan bakarria horixe izan zen. Gure artean komediante izatea ez zegoen oso ondo ikusia.

Segituan baietz esan zenuen?

Nik? Ez. Esan zidaten Bartzelonara joan behar nuela proba bat egitera. Joan nintzen, eramanez ninduten Generalitatera Tarradellasen bulegora, preparatu zuten set bat kamera, argi eta guzti, jaka ipini zidaten eta esan zidaten: «Eseri hor». Lau edo bost aktore zeuden, eta bakoitzarekin eszena bat egin behar nuen, inprobisatuta. Lehenengoa Marta May izan zen. Nire emaztearen papera egiten du. Pelikulako zuzendari Josep Maria Forn-en andrea. Sartu zen eta, katalanez, esan zidan, malkotan, nire hamasei urteko semea aurkitu zutela Parisen. Hasi nintzen barrez! Barre atakea eman zidan! Bost proba egin behar nituen, eta bi bakarrik egin nituen. Kito. Pentsatu nuen: etxera orain. «Zer, gaizki, ezta?», esan nien. «Gaizki, bai», esan zidaten, «baina oso ondo egingo duzu».

Proba egitera joan aurretik, Elias Kerejetak aholku bat eman zidan: «Zuk lasai begiratu kamerari. Kamera zure esklaboa

bezala da, eta zuk lasaitasun osoz esaiozu esan beharrekoa». Horixe esan zidaten gero han: «Badakizu zergatik egingo duzun? Kamerari izugarrizko lotsagabekeriaz begiratzen diozulako. Bizitza osoa kamerari begira egon bazina bezala. Ez zaitu beldurtzen. Begiradan igartzen da». Hitz egin behar da, mugitu egin behar da, baina hori ikasi egiten da. Begiradarena, nonbait, ez da ikasten. Horregatik izan zen.

Zer moduz atera zen pelikula? Arrakasta izan zuen, ezta?

Bartzelonako zine areto handienean estreinatu zen. Urte eta erdi egon zen. Ez dizut gehiago esaten. Klasiko bat da. Urriaren 15a iristen denean [fusilatu zuten eguna], urtero pelikula hori ematen dute telebistan. Francoren *Raza* bezala da, baina Katalunian. Katalunian egindako pelikularik nazionalistena da, eta hori asko esatea da. Pertsonaia bakarren inguruko pelikula da. Companysen hagiografia ona. Alderdikoia da. Ez zegoen Companys aingeruen pare jarri beharrik. Baina uste dut masen pedagogia ona egiten duela. Erraz entenditzeko modukoa. Jakina, pelikulatik negar malkotan irteten dira, bukaera izugarria duelako, tragikoa, fusilatu egiten nautenez.

Zure lana zer moduzkoa izan zen?

Atrebentzia handia izan zen. Inork ez zuen eztabaidatu, ezta bere neurrian baloratu ere. Zergatik ez zuten eztabaidatu? Mundu guztiak zekielako ni berria nintzela eta ez nekien hizkuntza batean hitz egiten nuela. Hori katalan batek egin bazuen, akaso botako zioten zerbait. Baina niri ez. Nire meritua izan zen ausardia handia izan nuela hori egiteko.

Behin Companysen pelikula eginda, film luze gehiagotan hasi zinen aktore lana egiten.

Bai. Hilabete pasa baino lehenago beste bat egiten ari nintzen. Guztira 13 film luze egin ditudala uste dut. Beti gehien agintzen duten pertsonaiek egin ditut. Pelikula honetan nork agintzen

du gehien? «Luis Iriondok egingo du». Hiru aldiz egin dut barkuko patroiairen rola: *Kareletik*, *Gran Sol* eta *Terranova*. *Otra vuelta de tuerca* pelikulan, Etxeberria kondea naiz. *El pico*-n, diputatua. Aktore gisa telebista iragarkiak ere egin nituen!

Zer iragarki?

Café La Fortaleza. Bost urte jarraian eman zuten. Plano bakarra zen: ni goitik behera begiratzen, begirada pixka bat lizunarekin, kafea hartzen. «Hara! Begira! Kafearena!», esaten zidan jendeak. Laboralean nengoela egin nuen.

Aktore gisa egin dituzun lanen artean zein duzu gustukoena?

Gran Sol. Lanik egokiena han egiten dudala uste dut.

Oraingoz izen gabe ere aipatu izan duzu zure lan maiteenen artean.

Euskaraz da. Pelikula espeziala da. Ez da besteekin konparatzekoa. Tamainaz ere ordubetekoa. Artistaren kapritxoa izan zen. [Jose Julian] Bakedano artista da eta artista baten pelikula egin zuen. Pelikula miragarria. Maiteminduta nago pelikula horrekin. Bost lagunen artean egindako istorioa da: bi anaia, emakume bat, tabernari bat eta gero, ni, jueza. Uste dut hortxe asmatu zuela: Atxagaren istorioa eta gidoia oso onak dira. Pixka bat frustratua gelditu nintzen, film luzea izatea merezi zuelako.

Dena euskaraz egin zen. Sekula euskara egokiagorik! Baserritarrak printzesa bezala hitz egiten entzuten asperuta nago. Hori antidramatikoa da. Hori gertatzen da euskaraz. Denek hitz egiten dute batuan. Nik ez dut ezer sinesten. Horretan asmatu zuen pelikula horrek. Bakoitza bere dialektoan. Ni jueza naizenez, batuan. Beste bi mutilak Durangaldeko euskararen. Neska, portugaldarra denez, erdaraz bakarrik. Eta tabernariak bilbotar antzeko euskara, azentu markatuarekin. Ez dakizu zer aberastasun ematen dion!

Zer zuzendarirekin aritu zara erosoen? Zein izan da onena zuretzat?

Askok nire kasa utzi didate. Bitxia da. Ez dut izenik esateko halakok nire lana hobetu zuela. Ni lasaiena Ferran Llagosterarekin ibiltzen naiz. Zergatik? Nire laguna delako. Hari erraz esaten dizkiot gauzak. Hark entenditzen nau. Zerbait ez dudanean ondo egiten, beste modu batean egin behar dudala esaten badaki.

Zure aktore lana saritu ere egin zuten noizbait.

El pico-n egindako lanagatik eman zidaten saria, Bordeleko jaialdian. Ezkerreko diputatu abertzale bat behar zuten, Juan Mari Bandres bat. ETBko zuzendari nintzen garaian filmatu zuten *El pico*. Zapatu eguerdian joan, ilea tindatu, arratsaldean filmatu, lo egin buruan trapua jarrita, igandean egun osoa filmatzen, ilea destindatu, eta azken abioian bueltatu.

***My Fair Lady* taularatu gabe gelditu zinen bere garaian, baina zuk egokitutako musikal bat taularatzea lortu zenuen askoz geroago, 1980ko hamarkadan: *Pippin*.**

1987ko Euskal Mundu Biltzarraren bukaerarako zerbait prestatuko al nuen esan zidaten. Azken egunerako ez zeukaten ezer. Esan nien New Yorken ikusi nuen musikala jarriko nukeela hemen dantzan: *Pippin*, Stephen Swartz-ena. Karlomagnoaren semearen istorioa. Erdi Aroko istorioa, baina modernoa aldi berean. Ikaragarria. Baietz esan zidaten! 40 milioi pezetako aurrekontua zuen! Nire hitza ematen dizut: han mundu guztiak kobratu zuen, eta nik ezta bost xentimo ere. 50 emanaldi egin genituen. Euskaraz eta gaztekeraz. Joaquin Cuetok zuzendua, Zintzilik konpainiarekin, Juan Mari Segues, Elene Lizarralde, Ramon Agirre, Kontxu Odriozola, Aizpea Goenaga eta abarrekin. Bilbon, Gasteizen, Iruñean, Donostian, Baionan... leku guztietan eman genuen. Madrilen ere egin genuen, Pavón antzokian.

Euskaraz emanaldi asko?

Ez dakit zenbat. Erdiak izango ziren igual. Batzuetan erdaraz, eta bestetan euskaraz. Aurreko udan Txinara joan nintzen eta, Pekinerako hegaldian, han aritu nintzen libretoak egokitzen.

AJURIA ENEA ETA EUSKAL TELEBISTA

Hori baino urte batzuk lehenago Carlos Garaikoetxearen gobernuko aholkulari aritu zinen. Nola iritsi zinen Ajuria Enera?

Companysen pelikula estreinatu genuenean ezagutu nuen Carlos Garaikoetxea. 1979an izango zen, bera Euskal Kontseilu Nagusiko lehendakaria zenean. Ekitaldi hartan galdetu zidaten poz handia eman al zidan pelikula egiteak. Nik ondo geratzen badakit nahi dudanean, orduan bai behintzat, eta esan nuen: «Badakizue poz handiena zerk ematen didan? Zuek denok hemen egoteak». Denetik zegoen, PSOEkoak eta denak. «Zuek hemen egoteak eta zuen artean, gainera, Carlos Garaikoetxea egoteak, Euskal Kontseilu Nagusiko lehendakaria nire pelikula ikustera etortzeak». Estreinaldi hartara etorri beharko zuten bi pertsona ez ziren etorri. Gizakia oso konplexua da. Ez zen etorri Telesforo Monzon, eta mundu guztiak galdetu zuen zergatik. Eta Javier Arzalluz ere ez zen etorri, nire lagun handia.

Gerora, Garaikoetxea Arrasatera etorri zen, kooperatibetara eta Laboralera bisita ofizialean. Guk antolatu genuen harrera, eta ondo egin genuen. Nik banekien halakoak nola egiten ziren. Hurrengo egunean hots egin zidan Jose Maria Ormaetxeak, Laboraleko buruak. Lehendakaria oso gusturara gelditu zela, inoiz ez ziotela horrelako harrerarik egin, eta zorionak eman nahi zizkidala. Nik neuk hots egiteko Ajuria Enera. Nik ezetz, erreparoa ematen zidala. Orduan Ormaetxeak berak hots egin zuen eta, Garaikoetxea jarri

zenean, telefonoa eman zidan. Zorionak eman zizkidan, eta jarraian, bere bulegora joango al nintzen arratsalde hartan bertan. Joan nintzen eta esan zidan: «Nirekin lan pixka bat egitea nahi nuke». Gutxien espero nuena. Txundituta gelditu zen bezperako etiketarekin eta abarrarekin. Nire nagusiekin konpondua zuen ordurako: lau egun Ajuria Enean eta bat Laboralean.

Zer egiten zenuen Ajuria Enean?

Prensa departamentua bazegoen, baina berrantolatu egin behar izan genuen. Harreman publikoen departamenturik ez zen. Hori eta antzeko beste hainbat gauza nik neuk sortu nituen. Protokoloarena ere ez zuten ondo egiten. Bilbotarren moduko handikeriak, baina baserritarrak bezala ziren.

Zer moduz joan zen esperientzia?

Niretzat, politena, iluntzeak ziren. Lehendakaria ernegatuta egoten zen, nekatuta, eta seiak aldera esaten zidan: «Etxera

«Batzokitatik bi aldiz iritsi ziren gutunak EAJra, esanez Garaikoetxea oker ari zela, EAJko karnetik ez zuen aholkularia hartu zuela eta»

joan behar duzu?». Nik: «Ez, oraindik ez». Orduan atzeko lora-tegian buelta bat ematen genuen. Egundoko kontuak kontatzen zizkidan. Berak nahi zituenak, denak ez. Berak asko estimatzen zuen hori. Bere idazkaritza kontueta-rako ez zidan niri deitzen. Sabin Intxaurrea zeukan horretarako. Oso mutil itxurazkoa eta jatorra. Hil zen hura.

Politikaren munduan ondo moldatu zinen?

Uste dut ni EAJn ez naizela beti ondo ikusia izan. Batzokitatik bi aldiz iritsi ziren gutunak EAJra, lehenengoa lehendakariak izendatu ninduenean, eta bigarrena handik sei hilabetera edo, esanez Garaikoetxea oker ari zela, EAJko karnetik ez zuen

aholkularia hartu zuela eta. Badakizu zeinek egin zuen nire alde? Javier Arzalluzek, nire umetako lagunak. Nonbait, honakoa esan zuen: «Nik neuk aholkulari bat beharko banu, hauxe hartuko nuke». Bere laguntzaileek esan zidaten horixe esan zuela. Handik sei hilabetera, berriro gutuna, eta berriro Javier.

Eta Ajuria Enetik barrena, Euskal Telebistara. Lehenengo zuzendaria izan zinen.

Ramon Labaieni huts egin zion Xabier Elorriagak, hilabete baino falta ez zenean, izutu egin zelako. Konturatu zen hura saltsa handia zela. Enpresa handia. Gauza bat da zinean papertxo bat egitea, eta beste bat telebista bateko zuzendaria izatea. Nik proposatu nuen Xabier Elorriaga, aktore eta kazetaria zelako, eta irakaslea Bellaterra Unibertsitatean. Perfektua zen. Hilabete batzuetan aritu zen. Gasteizera joan aurrena eta Alemaniara gero, kazetariak prestatzera. Baina azken hilabetean izutu egin zen.

Nik ez nuen nahi. Ni gustura nengoen Garaikoetxearekin, eta ez nuen beste inorekin egon nahi. Beti pentsatu izan dut Carlos Garaikoetxeak herri honen esperantza oso-osoa ordezkatzeko zuela. Garaikoetxeak piztu zidan ilusioa ez dit beste inork piztu. Ez deitu zidanean, baizik eta ezagutu nuenean. Gizon zuzena, izan daitekeen presentagarriena, bere harrotasun puntuarekin baina oso neurrian, eta oso sinpatikoa. Oso balio handiak zeuzkan.

Gainera, ordurako hitz eginda nengoen *El pico* pelikula egiteko. Ajuria Enean egonda, egun batzuk hartu nitzakeen Bartzelonara grabatzera joan ahal izateko. Baina, bat-batean, telebistara joan behar nuela esan zidaten, emititzen hasi baino hamabost egun lehenago. Ezin nuen. Esan nien barizeak nituela asko bidaiatzen nuelako, ebakuntza egin behar nuela... Egia zen.

Azkenean, Garaikoetxeak hauxe esan zidan: «Mesede bat egin behar diguzu. Tarte baterako bada ere, hartu egin behar

duzu. Gero topatuko dugu ordezkoa». A ze buru jana egin zion nire lagun handi Labaienek. Labaien tematuta zegoen. Azkenean, etsi egin nuen. Baietz esan nion Garaikoetxeari, baina baldintza batekin: Ajuria Enera itzultzea. Esan zidan: «Zer, Kultura sailburu?». Eta nik: «Ez dut Kultura sailburu izan nahi. Ez daukat horretarako mailarik ezta inongo interesik ere. Nik zurekin egon nahi dut». Ez genuen horretaz gehiago hitz egin. Labaien zegoen artean Kultura sailburu, baina Donostiako alkate izatekoa zen.

ETB emititzen hasi zen egunean, 1982ko abenduaren 31n, ni ohean nengoan, ebakuntza egin ondoren ospitaletik irten berritan. Bi urte egin nituen telebistan.

Euskal Telebistako esperientzia zer moduz joan zen?

Gogorra izan zen hura. Osasuna galtzeko modukoa. Badakizu zer gertatzen zen? Edozer gauza eginda ere, ez zuen inork protestatzen. Azkenean hasi ziren *El Correo*-koak eta. Alderdiak, Euzko Alderdi Jeltzaleak, jaramonik ez zidan egin. Inork ez zidan instrukziorik eman, ezta beharrik ere. Denei eskertzen diet hori. Inork ez zidan presiorik egin, ez Herri Batasunekoek ez inork. Egia esan, mundu guztiak oso ondo jokatu zuen nirekin.

Josu Zubiaur izan zen EITBko lehen zuzendari nagusia, sortu aurreko garaian, eta Andoni Areizagak hartu zuen kargua, zu iritsi orduko. Haien ardurapean, zein ziren zure funtzio nagusiak?

Zuzendari nagusia arduradun politikoa zen. Niri beste dena zegokidan, alde praktikoagoa: erredakzioa, nesken irudia, mutilen irudia... Kamisetekin etortzen zitzaizkidan. «Ez daukagu jakarrik», esaten zidaten. Nire bulegoan neuzkan bi edo hiru jakak hartzen zituzten. Azkenean, hartu nituen haietako sei edo zazpi, ekarri nituen Azkoitiko sastrearengana, nire sastrearengana, eta bakoitzarentzat bi jaka eginarazi nizkion: bata itsas urdina eta bestea beix argia.

Denak berriak zineten. Zaila izan zen hutsetik hasita telebista martxan jartzea?

Erraza ez zen izan. Dena instalatua egon balitz... Baina ez. Han zegoen etxea eginda, kristalak justu-justu ipinita. Behean sartu unitate mugikor txiki bat eta handik emititzen zen. Hasi ginenean ez zegoen ezer. Behin barruan geundenean egin behar izan zen dena. Lehenagotik aritu ziren, maiatzetik abendura kazetariak prestatzen eduki zituzten, baina ni artean ez nintzen zuzendari. Politikariek ikuspegi politiko-
tik ikusten zuten telebista, eta beraientzat kazetariena zen garrantzitsuena. Niretzat, ez. Niretzat garrantzitsuena zen nola hasiko ginen. Zer materialekin hasiko ginen. Euskaraz ez zegoen ezer ere. Ba al dakizu zer zegoen bakar-bakarrik? Ikuskak. Zer diren gauzak.

Material falta hori nola hasi zineten konpontzen?

Errepikapenaren poderioz. Errepikapena errepikapenaren atzetik.

Bikoizketak ere, asko.

Bikoizketak ere egiteke zeuden orduan. Ez zegoen normalizatua. Arazo handia zegoen, baita hizkuntzalaritzaren ikuspegitik ere. Gaur egun gauzak normalizatuta daude, baina garai hartan oraindik batuari buruzko eztabaidaren arrastoek irauten zuten. Batzuek onartzen zuten, beste batzuek ez. Saltsa bat.

Zer irizpiderekin jokatu zenuten?

Ez naiz akordatzen, baina ez zen batere gaizki joan. Nik beti esaten nuen: euskara herrikoia. Ez zait inporta erdarakada batzuk sartzen baditugu ere. Euskara herrikoia izan behar du. Herrikoia bada, denek ulertuko dute. Guk pentsatu behar dugu euskara egin behar dugula elkarrekin komunikatzeko. Nire teoria hori zen beti.

Euskara hutsez hasi zineten, baina gutxira eguerdiko albistegiak gazteleraz egiten hasi zineten.

Hori nik ez dakit. Galdetu EAJri. Nire garaian euskaraz bakarrik egin genuen.

ETB2 gero hasi zen, baina zure garaian hasi ziren eguerdiko teleberriak, gaztelerazko albistegiak.

Gero ETB2 zetorren eta. Albistegi horien segida izan zen gaztelerazko bigarren kanala. Niri ez zidaten esan. Berdin egingo nuen, baina ez zidaten esan. Hori EAJk erabaki zuen. Bilbon-edo dena den sarrera izateko kanala behar zuten eta, noski, ez zeuden oso lasai euskara hutseko telebistarekin.

Nola bukatu zenuen ETBko etapa?

Nik telebista utzi egin nahi nuen. Ordua ailegatu zen. Carlos Garaikoetxea bazihoan, eta nik zer egiten nuen han? Esanda neukan utzi egingo nuela, eta, nigatik, lehenago irtengo nintzen. Garaikoetxeari zer gertatzen zitzaion ikusita, jada ez nuen interesik Ajuria Enera itzultzeko. Gainera, Laboralean esanda neukan kutxak 25 urte betetzerako itzuliko nintzela, eta urteurrena gainean zegoen. Deika nituen.

ETBtik itzuli ondoren, bi urte egin nituen Laboralean lanean normal. Bi urtera, proposatu nien egun erdiz egitea lan. Urtebeteren ondoren, proposatu nien guztiz liberatzea, nire gauzetara dedikatu ahal izateko, eta behar zuten eguntan joango nintzela lanera. Beti izango nuela lanerako prestutasuna, eta lan egiten nuen egun bakoitzeko ordaintzeko. Nire prestutasunaren truke, beraiek gizarte segurantza osoa ordaintzea eskaini zidaten, egunero joango banintz bezala. Eta horrela, libre gelditu nintzen.

Orduan, Jose Antonio Ardanza lehendakari zela, Ajuria Enera itzuli zinen.

Jose Antonio Ardanza lagun handia nuen. Haren bulegoa eta nirea elkarren aldamenean egon ziren hainbeste urtean,

Arrasaten. Eugenio Ibarzabal ere laguna nuen, asko ezagutzen nuen. Eugenio konturatu zen jendea behar zutela Ajuria Enean. Gainera, konturatu zen nik protokoloan eta abarrean sortutako zerbitzuak utzi samarrak zeudela. Eugeniok jakin zuen Laboralean zer tratatu egiten ari nintzen, eta proposatu zidan Ajuria Enean itzultzea aholkulari gisa. Egoera horretan posible nuela esan nion.

Ardanzak deitu zidan gero. Baiezkoan nengoela esan nion, baina arazo bat nuela. Ni etxe horretan aurretik egona nengoenez, Garaikoetxearekin hitz egin nahi nuela, ea zer iruditzen zitzaien galdetzeko. Iruñera joan nintzen, eta ez zidan arazorik jarri. Lasai joateko, bazekiela Ardanza eta biok Laboraleko lagunak ginela. «Zoaz lasai, Luis. Zortea opa dizut». Ez nuen gutxiago espero Carlosengandik. Orduan, joan nintzen.

Zer moduz Ardanzarekin Ajuria Enean?

Oso ondo. Akaso Ardanza da hotzagoa, baina oso gizon jatorra. Asko ezagutzen dut. Zuzena eta garbia. Ni horrelako gizonekin oso ondo konpondu izan naiz beti.

Eta zu zeu nola sentitzen zinen mundu horretan? Aurrena Garaikoetxearekin, gero Ardanzarekin, beti EAJren inguruan baina EAJkoa izan gabe.

EAJ bere lekuan zegoen. Sekula ez ziren sartu nirekin. Noizbait eskatu zidaten Granada Etxera joateko, seguruenik modu irregularrean emandako publizitate kanpainaren baten ardura hartzea nahi zutelako. Orduan besterik ez nintzen izan. Ez nuen arazorik izan. Javier Arzalluzen babesa izan nuen.

Lehen esan duzu zeure burua ez duzula abertzaletzat, baina gobernu abertzaletan aritu zinen lanean.

Azkoitiarra naiz ni. Garbi esango dizut. Ni gustura egon nintzen. Herri honengatik zer edo zer egiten ari nintzela uste nuen. Benetan. Ni ez naiz izan kontrarioa sekula. Hemen

entenditzen da alderdi batekoa izanez gero bestearen kontrario zarela. Ni ez naiz inoren kontrario izan. Esaten dizut: lagunak Herri Batasunekoak gehiago ditut Arrasaten, eta ez daukat zer ikusirik Herri Batasunekoekin, batere ez gainera; behar denean, garbi-garbi hitz eginda. Baina ez dute

«Bizi guztian bizi izan naiz Azkoitian. 82 urte. Nahi dudalako. Gustura nagoelako nire familiarekin eta Azkoitiko biztanleekin. Zer abertzaletasun gehiago»

den-dena gaizki egiten, eta besteek ere ez. Nik abertzale izateko zer egin behar dut, trikitixa egiten hasi hemen? Nire lehenengo hogeita hamar abizenak euskaldunak dira den-denak. Nahi edo ez. Ni hemen Azkoitian bizi naiz. Aspaldi batean Arzalluz Azkoitira etorri zenean, ni ikusi eta galdetu zidan: «Hik zer egiten duk herriaren alde, Luix?». Eta erantzun nion: «Hik egiten ez duana:

Azkoitian bizi». Bizi guztian bizi izan naiz hemen. 82 urte. Nahi dudalako. Gustura nagoelako nire familiarekin eta Azkoitiko biztanleekin. Zer abertzaletasun gehiago. Orain zer esaten didazu? Independentek izan behar dugula Espainiarekin? Gehiengoak nahi baldin badu, bai. Ez daukat inolako dudarik horretan. Obligatuta ez, eta hildakorik ere ez. Gerra guztiak kanpora. Nik istilurik eta errietarik ez. Inolaz ere ez. Badakizu nire jatorria zein den. Esan dizut nire bi familia bakoitza alde batekoa zela, eta gure aitak eta amak zer jokabide izan zuten. Horrek arrastoa utzi zigun. Bitxia da, baina nire anaiak ni bezalakoak dira. Gauza konkretuetan zuk zure iritzia ematen duzu, baina ulertuz besteak arrazoi izan dezakeela.

Denetik egin duzu zure bizitzan. Pozik zaude egindakoarekin?

Akaso, gehien gustatu izan zaidana jendea dibertitzea izan da, dibertiaraztea. Noel Coward-ek abesten zuen bezala: «I

believe than since my life began the most I've had is just a talent to amuse» [«Uste dut nire bizitza hasi zenetik izan dudan guztia hauxe besterik ez dela: besteak dibertitzeko talentua»]. Bizitza, niretzat, kontatu dizkizudan hasierako tristezia guztiekin, arrakastatsua izan da. Oso lasai nago egindakoarekin. Oso pozik bizi naiz. Ez nago egindakoarekin satisfetxo. Inoiz ez nago satisfetxo. Jendeak ondo hartu izan du, hori da guztia. Jendeak txalo egin dit. Erraza egin zait gauzak egitea. Akaso ez dut talentu handirik izan. Gertatzen da oso gauza inportanteak nituela: ikaragarritzko optimismoa; gabezia handiak izanik, ezagutza gose handia; eta nire buruarengan konfiantza osoa. Akaso imajinaziodun tipo bat izan naiz, eta gauzak egiteko beharra sentitu dut, izaera artistiko edo intelektualeko zerbait egiteko beharra.

Esan dizut beti Azkoitian bizi izan naizela. Nire familia-rekin bizi beharra daukat. Nire familiarekin maiteminduta nago. Zazpi iloba ditut, denak zintzoak, jatorrak eta goi tituludunak. Ez naiz aita izan, baina arrastoa utzi dut. Nire poz handienetakoa horixe da. Ez musika, ez zinea, ez mundu ibilerak... Nire familian utzitako arrastoak ematen dit pozik handiena.

HAMAR IZEN

Bukatzeko, hamar izen. Esaidazu zer izan den bakoitza zuretzat. Marcel Proust.

Nerabezeroaren ondoren deskubritua, kulturalki dena izan zen niretzat. Krak bat, gaurko hizkeran. Nire Pangloss partikularra izan zen. Nire basamortu kulturala lorez bete zuen. Nire ezjakintasunean jakintzen eta esperientzien lorategi osoa landatu zuen: arlo plastikoan, zientifikoan, musikalean eta baita gizartearen zientzian, bere katiximarekin eta portaera arau sofistikatuekin. Ez daukat hitzik... Proust gabe niretzat

ez zen ez kulturarik ez estetikarik izango, eta nire bizitza oso bestelakoa izango zen. Izugarria izango zen nire bizitza Marcel Proust ezagutu gabe alferrik galtzea!

Telesforo Monzon.

Bere maneretan, Federiko Handiaren gorteko printzea. Bere ekintzetan, antzinako erromantikoa. Gizarte arloan nagusitasun-konplexu lañoaren jabe, klase apalengana gehien hurbildu zen lider politikoa izan zen gerran eta gerraostean. Gero, preso politikoeekin eta haien senideekin jokatu zuen rolagatik eta ezker abertzalearen lider izan zelako sona handia hartu zuen; lagun asko bezala, etsai asko egin zituen.

Jose Maria Arizmendiarieta.

Laster, santu. Horrekin dena esan dut. Kanonizazio bidean da Mondragon kooperatiba-munduaren sortzaile eta sustatzaile gisa. Lerdena, dotorea, zintzoki diskretua. Bizimodu tatxarrik gabekoa izan zuen, soila eta apala, nekaezina eta praktikoa, langilea eta modernoa. Beste gauza askoren artean, bost gazte saiatu gidatzen eta hezten asmatu zuen, haien artean Jose Maria Ormaetxea, gizarte eta lanaren mundua hobetzeko bere printzipioak gauza zitzaten. Eta santu egiten dutenerako, proposatzen dut gizarteak izendatu dezala sustatzaile sozialen patroiz; titulu guztiz laikoa litzateke, baina Elizakoa bezainbeste mereziko luke.

Jose Maria Ormaetxea.

Pertsona kartesiar, austero, justu eta eskuzabala. Mondragon mundu kooperatibo erraldoiari, milaka pertsonako eta 299 baino enpresa gehiagoko kolektiboari, bizitza eta garapen ikusgarria ematea izan da bere balentria. Mundu kooperatiboaren aita, kudeatzailea, sustatzailea eta gidaria izan da. Ez dago bera bezalakorik. Ez dut haren antzekorik ezagutu. Gure herriaren historian merezitako lekua du: gure garaiko sustatzaile sozial handiena izan da.

Lourdes Iriondo.

Kantari bezala, fenomenoa. Parerik gabea. Diferentea. Geldiezina. Bartzelonan Lourdes Iriondoren erreplika asma-tu zuten: Maria del Mar Bonet. Balear irletako izarra, kantari izugarria, baina erreplika. Lourdes Iriondo agertu eta hilabete batzuetara, Mari Trini agertu zen. Gero, Maria del Mar Bonet. Gero, Hispavoxek, Maria Ostiz. Produktora bakoitzak bere erreplika. Dianan jo genuen. Lourdesek jarraitu ahal izango zuen. Baina beldur nintzen, eta gertatu egin zen: maitemindu egin zelako saldu zuen bere karrera. Xabier Lete kantari bihurtu zenetik, ez zuen ia disko gehiago egin. Nik hari on besterik ez nion egin, ez zidan kalterik egin, baina ez zuen ondo jokatu. Leialtasun gutxiko emakumea zen. Eskertzen diot, benetan, haren bitartez Xabier Lete ezagutu izana.

Ferran Llagostera.

Bizitzako nire hiru edo lau lagun onenen artean dago. Hori da inportanteena. Harekin nik konfiantza osoa daukat, eta berak ere bai nirekin. Hark esaten didana beti onartzen dut nik. Beti esan dit esan beharrekoa. Gizon zuzen-zuzena. Ez da plazagizona. Bestela, hark zinean egin dituen lanekin, honez gero egoera hobean behar zuen. Zentzu horretan, ez da batere katalana.

Elias Kerejeta.

Elias Kerejeta zen pertsona konplikatua, baina oso lagun ona. Behin egiten bazenuen lagun, betiko laguna. Talentu handi-koa. Espainiako produktorerik garrantzitsuena eta onena, dudarik gabe. Pelikula asko egin zituen. Berak egin zituen pelikula onenak eta egokienak. Kerejeta gabe urte askotako zinea ez dago ulertzerik.

Xabier Arzalluz.

Italiako Berpizkundeko Florentziako liderrak gogorarazten dizkit bere traza politikoak. Elokuentea, jakintsua, grinatsua

eta distantea. Lagunekin oso leiala. Eta, gainera, frankismo osteko hizlari onena bere oratoria distiratsuatik. Cadizko Gorteetatik aurrerako parlamentarismoko figura handienekin arrakastaz lehiatu ahal izango lukeen bakarra, akaso. Gainera, azkoitiarra da. Eta hori, bilbotar izatearen ondoren, izan daitekeen handiena da.

Carlos Garaikoetxea.

Frankismo osteko Euskal Herriaren itxaropen handia. Ardurarik handienarekin prestatu zen lehendakari kargurako. Karismatikoa, liluratzaila, aparteko manerak zituen. Masen idoloa izan zen, bere erakarmen naturalagatik eta gizon zintzo eta justuaren auragatik. Gaineratu, horri, aurkaririk onartu ez zuen estatu gizon handiaren jakituria zuela. Euskal herritarren gehiengoarentzat, eta euskal historiarako, Kennedy partikularra izan zen eta, akaso, oraindik hala da.

Jose Antonio Ardanza.

Laguna dut Ardanza, oso hurrekoa, Laboralean hamar bat urte egin baikenituen elkarrekin lanean. Oso gauza onak besterik ez nituzke esango berari buruz. Denaren gainetik, bakea ekartzea zuen desiorik handiena. Zintzoa, hurbilerraza, zuhurra eta sinpatikoa. Oso izen onekoa mass median. Konfiantza eta adiskidetasuna ematera bultzatzen zaituen adiskide posible baten aurrean zaudela sentiarazten dizu. Izen oneneko eta urruntasun gutxieneko lehendakaria izan da seguruenik. Bere merituengatik iraun zuen beste inork baino gehiago lehendakari karguan. 🍷